

Forliset i Korst-udvalget
ERHVERVSORGANISATIONERNE OG
SAMARBEJDSPOLITIKKEN 1940-41

AF
FINN ØSTRUP

Den 8. juli 1940 bliver regeringen Stauning omdannet. En af de vigtigste ændringer er udnævnelsen af Erik Scavenius til ny udenrigsminister. Umiddelbart efter sin tiltræden lægger den nye regering op til en aktiv samarbejdspolitik med den tyske besættelsesmagt, og der indledes forhandlinger med Tyskland om dannelsen af en dansk-tysk told- og møntunion. Efter en omfattende diskussion, hvor blandt andet erhvervsorganisationerne yder stærk modstand mod forslaget, indstilles forhandlingerne af den danske regering. Efter sammenbruddet af forhandlingerne iværksættes der et arbejde for at undersøge mulighederne for et udbygget økonomisk samarbejde med Tyskland. Arbejdet henlægges til Udvalget for Økonomisk Samarbejde med Tyskland, i det følgende omtalt som Korst-udvalget efter formanden, generaldirektør Knud Korst fra Told- og Skattevæsenet. Arbejdet pågår derefter i 1940-41. Udvalget får deltagelse fra erhvervsorganisationerne samt fra centraladministrationen.

Der har blandt historikere været forskellige opfattelser med hensyn til erhvervsorganisationernes („erhvervenes“) stilling til planerne om en dansk-tysk told- og møntunion samt det efterfølgende arbejde om et økonomisk samarbejde med Tyskland. Nogle har set dem som modstandere af planerne, mens andre har opfattet dem som grundlæggende på linje med den aktive samarbejdspolitik, som Scavenius stod for.

I sin disputats om samarbejdspolitikken i 1940 (1973) skriver Henrik S. Nissen, at forslaget om en dansk-tysk told- og møntunion i august 1940 mødes med skarp modstand fra erhvervslivets organisationer. Ifølge Nissen er modstanden drevet af rent politiske motiver, mens den ikke er erhvervsbetonet og knap nok økonomisk betonet.¹

¹ Henrik S. Nissen: *Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken*, Gyldendal, København 1973, s. 362.

Efter det danske afslag om deltagelse i en told- og møntunion bliver der nedsat et udvalg (Korst-udvalget) bestående af embedsmænd samt repræsentanter fra erhvervsorganisationerne. Udvalget skal vurdere mulighederne for et økonomisk samarbejde med Tyskland. Det er ifølge Nissen vanskeligt at vurdere, om dette undersøgelsesarbejde fra regeringens side er ment som en reel forberedelse af et senere udbygget økonomisk samarbejde, eller om der blot er tale om en taktisk manøvre, som regeringen anvender over for tyskerne for at demonstrere samarbejdsvilje.² Ifølge Nissen fremgår det imidlertid ret entydigt, at de fortsatte undersøgelser ikke fører til resultater, idet der under udvalgsarbejdet er tale om manglende ihærdighed fra embedsmændene og fortsat modstand mod tanken om en told- og møntunion fra erhvervene.

Henrik S. Nissen baserer sin konklusion om de manglende resultater i forbindelse med opfølgningen på forslaget om en told- og møntunion på samtaler med personer, som var centralt placeret under forhandlingerne i 1940-41, nemlig Erling Sveinbjørnsson fra Handelsministeriet, Christian Ulrich Mortensen fra Finansministeriet, Mathias Wassard fra Udenrigsministeriet samt dettes direktør Knud S. Sthyr, der under 2. Verdenskrig var formand for det rådgivende handelspolitiske udvalg. Det er den samstemmende vurdering fra disse fire personer, at der intet kommer ud af arbejdet i Korst-udvalget.³

I sin bog *Danmark i det tyske storrøm* (2003) nævner Steen Andersen derimod intet om politiske motiver bag erhvervsorganisationernes modstand over for forslaget om en dansk-tysk told- og møntunion. I stedet fremføres det, at erhvervenes modstand mod told- og møntunionen skyldes utilfredshed med, at de ikke er blevet inddraget i det forberedende arbejde, og at de ikke har overblik over konsekvenserne af told- og møntunionen.⁴ Erhvervsorganisationernes modstand mod et

² Nissen: *Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken*, s. 395-396.

³ Rigsarkivet, håndskriftsamlingen, arkivserie IV. Danmark-Norges almindelige historie, IV T 41 H. Nissen og H. Poulsen vedr. DU 1. Sveinbjørnsson omtaler i et notat udarbejdet den 26. juli 1947 udvalgets arbejde som „Skinundersøgelser“ og hævder vedrørende udvalget, at det „var ikke Meningen, der skulle ske noget der, og det gjorde der heller ikke“. Christian Ulrich Mortensen omtaler, at de fortsatte undersøgelser – så vidt han vidste – ikke var blevet taget alvorligt. Wassard omtaler Korst-udvalget som et „begravelsesudvalg“. Knud S. Sthyr vil ikke tillægge Korst-udvalget nogen synderlig betydning, uden for så vidt at man kunne henvise til det, hvis tyskerne skulle presse på igen.

⁴ Se f.eks. Steen Andersen: *Danmark i det tyske storrøm*, Gyldendal, København 2003, s. 98. Tilsvarende konklusioner blev første gang fremsat i Steen Andersen, „Forberedelsen af en handelspolitisk tilpasning til nyordningen“, i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998*, Museum Tuscu-

udbygget samarbejde med tyskerne bliver ifølge Steen Andersen ændret til en positiv indstilling efter et møde mellem erhvervsorganisationerne den 4. december 1940, idet organisationerne dog fortsat har det forbehold, at initiativet til nye forhandlinger om told- og møntunionen ikke skal komme fra dansk side.⁵

Steen Andersens analyse af det danske økonomiske samarbejde med tyskerne i 1940-41 er indgået i flere nyere fremstillinger af besættelsestidens historie. Med udgangspunkt i Steen Andersens beretning fremhæver Hans Kirchhoff, at industrien og landbruget ændrer holdning til samarbejdet med tyskerne, efter at de har „sundet sig ovenpå udenrigsministerens lyntaktik“.⁶ Bo Lidegaard skriver: „Steen Andersen ... har således dokumenteret, hvor aktivt man fra dansk side, særlig blandt Scavenius' „Tysklands-eksperter“ i Udenrigsministeriet, frem til sommeren 1941 forberedte nye økonomiske og handelspolitiske tiltag over for Tyskland. Sigtet var at sikre Danmark den bedst mulige placering i det nye Europa, man i København forestillede sig, Tyskerne havde på tegnebrættet“.⁷ Ifølge Joachim Lund har Steen Andersen påvist, at Korst-udvalget seriøst og målbevidst arbejdede med at undersøge mulighederne for en mere eller mindre fast handelspolitisk tilknytning til Tyskland, og at Korst-udvalget anbefalede en omlægning af dansk økonomi til fordel for landbruget.⁸ Joachim Lund fremhæver endvidere, at erhvervsorganisationernes protest mod forslaget om en told- og møntunion i 1940 skyldtes frygt for medlemmernes konkurrenceevne.⁹ I oversigtsværket *Danmark besat* fremhæves det, at Korst-udvalget i april 1941 barslede med en betænkning, der „anbefalede flere forskellige måder at samarbejde tættere med Tyskland på, såsom faste handelsaftaler, kroneopskrivning og en tilnærmelse til det tyske prisniveau“.¹⁰

Steen Andersens fremstilling af Korst-udvalget som et aktivt udvalg modsiges af den beskrivelse, der gives af Jens Otto Krag (kortvarigt

lanums Forlag, København, s. 205-230.

⁵ Andersen: *Danmark i det tyske storrum*, s. 104-106.

⁶ Hans Kirchhoff: *Samarbejde og modstand under besættelsen: En politisk historie*, Odense Universitetsforlag, Odense 2001.

⁷ Bo Lidegaard: *Dansk udenrigspolitik historie bind 4: Overleveren, 1914-1945*, Gyldendal, København 2003.

⁸ Joachim Lund: *Hitlers spisekammer*, Gyldendal, København 2005, s. 86, s. 88 og s. 91.

⁹ Lund: *Hitlers spisekammer*, s. 78.

¹⁰ Claus Bundgård Christensen, Joachim Lund, Niels Wium Olesen og Jakob Sørensen: *Danmark besat – Krig og hverdag 1940-45*, Gyldendal, København 2005.

sekretær i udvalget) i hans erindringer *Ung mand i trediveerne*.¹¹ Krag skriver om et møde i udvalget: „På mødet, der blev ledet med kølig overlegenhed af Korst, fremgik det, at ingen af erhvervenes repræsentanter var det ringeste interesseret“.¹² Steen Andersen mener, at Krag med sin beskrivelse søger at lægge afstand til udvalgets arbejde ved at „betone en passivitet hos udvalgets medlemmer, der ikke harmonerer med de faktiske forhold“, og at Krags vurdering af udvalgets arbejde er et „eksempel på et stykke socialdemokratisk historieskrivning, der søger at udviske oprigtigheden i kollaborationen“.¹³ Det vil sige et forsøg på hvidvaskning og ansvarsfraskrivelse efter krigen. Ifølge Steen Andersen understreger det utroværdigheden i Krags fremstilling, at Krag nævner kontorchef Niels Lindberg fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd som en aktiv deltager ved mødet i Korst-udvalget på trods af, at Niels Lindberg ikke var medlem af udvalget.

Steen Andersens beskrivelse af erhvervsorganisationerne som støtter for den aktive samarbejdspolitik har dog også mødt modsigelse. Ole Brandenburg Jensen skildrer i sin bog *Besættelsestidens økonomiske og erhvervs-mæssige forhold* (2005), hvordan erhvervsorganisationerne i august 1941 retter skarpe angreb mod Knud S. Sthyr på grund af hans villighed til at samarbejde med tyskerne, ligesom erhvervsorganisationerne også modsætter sig en officiel anerkendelse af Østrup-udvalget.¹⁴

Det vil i det følgende blive diskuteret, hvilke af disse modsatte synspunkter på det økonomiske samarbejde med Tyskland som er korrekte. Med hensyn til baggrunden for erhvervsorganisationernes indstilling vil det blive dokumenteret, at intet i det foreliggende kildemateriale tyder på, at erhvervenes modstand skyldes frygt for tab af konkurrenceevne, eller at de ikke er blevet inddraget i det forberedende arbejde. Derimod er der mange udtalelser om, at modstanden er politisk begrundet, hvilket også understøttes af det reelle økonomiske indhold af de fremlagte traktatforslag. Vedrørende det efterfølgende arbejde i Korst-udvalget vil det blive dokumenteret, at udvalget ikke afgiver nogen form for redegørelse, rapport, betænkning eller lignende, ligesom der heller ikke på anden måde fremlægges konklusioner. Der udarbejdes således ikke planer for en tilpasning af dansk økonomi i tilfælde af en tysk sejr. Både før og under arbejdet i Korst-udvalget fastholder erhvervsorganisationerne deres modstand mod et samarbejde

¹¹ Jens Otto Krag: *Ung mand i trediveerne*, Gyldendal, København 1969.

¹² Krag: *Ung mand i trediveerne*, s. 147.

¹³ Andersen: *Danmark i det tyske storrum*, s. 238.

¹⁴ Ole Brandenburg Jensen: *Besættelsestidens økonomiske og erhvervs-mæssige forhold*, Syddansk Universitetsforlag, Odense, 2005, s. 187-188 samt s. 210-214.

med tyskerne, der rækker ud over krigen. Korst-udvalget standser til sidst arbejdet, da Industrirådet saboterer de videre drøftelser.

Artiklen bygger i lighed med Steen Andersens værk i væsentligt omfang på det officielle kildemateriale fra Udenrigsministeriet. Der er herudover inddraget et omfattende kildemateriale, som stammer fra tre af de centrale erhvervsorganisationer, nemlig Landbrugsrådet, Industrirådet samt Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.¹⁵ Dette kildemateriale har ikke tidligere været benyttet. Med henblik på belysning af et enkelt punkt har der også været gjort brug af Jens Otto Krags dagbog. Eftersom alle væsentlige drøftelser foregik i Korst-udvalget eller i relation til dets arbejde, vil undersøgelsen følge dets arbejde fra start til slut.

Baggrunden for erhvervsorganisationernes indstilling

Under et møde den 13. august 1940 orienteres erhvervsorganisationerne for første gang om det tyske forslag til en told- og møntunion samt om et udkast til et dansk modforslag, der indebærer en mindre vidtgående udgave af told- og møntunionen. Til stede ved mødet er Erik Scavenius, der ønsker en hurtig fremlæggelse af det danske forslag, idet Danmark herved kan vinde goodwill hos tyskerne. Formanden for Industrirådet, direktør August Holm, beretter om mødet, at han havde¹⁶

om Hovedlinierne i Forslaget som sin Opfattelse udtalt, at en Gennemførelse af de Tanker, som var indeholdt i Forslaget, vilde være ensbetydende med at sætte Danmarks Selvstændighed i Fare. Formandens Synspunkt havde fundet fuld Tilslutning fra samtlige de øvrige Erhvervsrepræsentanters Side. Formanden havde endvidere forespurgt, hvorfor man fra Regeringen Side var gaaet ind i en Drøftelse af omhandlede Art, og Udenrigsministeren havde heroverfor udtalt, at det efter hans Opfattelse indeholdt Muligheder for at opnaa en gunstigere Stilling. Udenrigsministeren havde endvidere udtalt, at det vilde være naivt at tro, at Danmark vilde vende tilbage til Forhold som før Krigen. Formanden havde udtalt, at han for sit Vedkommende heller ikke nærrede nogen Tro paa, at Forholdene igen vilde blive som før Krigen, men han havde henvist til det Tilsagn, der var givet Dan-

¹⁵ Der rettes en stor tak til Henning Grelle, der har hjulpet ved fremdragelsen af materiale fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. Der rettes også en tak til tidligere udenrigsminister Kjeld Olesen, som har givet tilladelse til benyttelsen af Jens Otto Krags privatarkiv.

¹⁶ Erhvervsarkivet, Gustav E. Hartz, korrespondance i øvrigt, løbenummer 60, 10564 (1940-45 Referater, memoranda m.v. fra Industrirådet). Møde den 20. August 1940 i Industriraadet og Repræsentantskabet.

mark den 9. April, og havde advaret mod at indgaa i Aftaler, som kunde borteliminere dette Tilsagn. Formanden havde derfor udtalt sig mod en Videreførelse af de paabegyndte Forhandlinger.

Det fremgår af Holms referat, at erhvervsorganisationernes stilling er politisk motiveret, nemlig ønsket om at bevare landets selvstændighed. Efter Holms opfattelse bør man holde sig til de tyske tilsagn fra 9. april, der har lovet at respektere landets selvstændighed.

Under to møder den 14. august nægter erhvervsorganisationerne (med undtagelse af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd) at give kommentarer til det danske modforslag vedrørende told- og møntunionen. Det kan konstateres, at erhvervsorganisationerne ville have en mulighed for at opnå indflydelse på arbejdet, hvis de – i lighed med Arbejderbevægelsens Erhvervsråd – havde valgt at kommentere det danske traktatudkast. Når erhvervsorganisationerne derfor nægter at kommentere udkastet, kan det kun ses som et udtryk for, at modstanden er drevet af andet og mere end blot utilfredshed med ikke at være orienteret.

Udenrigsministerens opfordring til at acceptere forslaget om en told- og møntunion bliver igen mødt med en skarp afvisning af erhvervsorganisationerne ved et møde den 21. august 1940.¹⁷ Ingen af erhvervsorganisationernes repræsentanter taler om manglende forberedelse eller om manglende overblik over forslagets konsekvenser som årsag til deres negative holdning. En af de stærkeste modstandere er direktør J.A. Kørbing, der repræsenterer Danmarks Rederiforening. Kørbing begrundet sin afvisning med, at det ikke er klart, hvilket udfald krigen vil få, idet det endnu er muligt, at USA vil indtræde på britisk side. Kørbing fremhæver videre, at politiske hensyn havde været afgørende for tyskerne ved fremsættelsen af forslaget om told- og møntunionen, og at Danmark ikke fremover bør indgå i drøftelser vedrørende foranstaltninger, der rækker ud over besættelsen. På ét område fremhæver Kørbing negative økonomiske konsekvenser, hvis Danmark indgår en aftale med Tyskland, nemlig en mulig beslaglæggelse af de danske skibe, som ligger i britiske og amerikanske havne. Kørbing fremhæver endelig, at regeringen fremover bør forelægge forslag for erhvervene, inden den selv tager stilling. Kørblings udtalelser bakkes op af repræsentanter for flere andre erhvervsorganisationer.

Kørblings synspunkt om ikke at indgå aftaler, der rækker ud over krigen, er interessant, fordi det er i modstrid den strategi, som Scave-

¹⁷ Udenrigsministeriet, Gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80 a/5 (Danmark-Tyskland – Forhandlinger om økonomisk samarbejde august 1940-). Referat af møde i Udenrigsministeriet Onsdag den 21. august 1940 Kl. 10 med Repræsentanter for Erhvervene.

nius fremfører under mødet den 21. august 1940, nemlig at opnå indrømmelser fra tyskerne under krigen, idet tyskerne under krigen af politiske grunde kan have en interesse i at give indrømmelser. Tyskerne kan imidlertid kun opnå en politisk gevinst i form af en dansk anerkendelse af en fremtidig tysk dominans, hvis man fra dansk side går med til foranstaltninger, der rækker ud over krigen. Det fremgår da også af referatet fra mødet den 21. august 1940, at Korbings synspunkt imødegås af afdelingschef Wassard fra Udenrigsministeriet, der „gjorde gældende, at man vist ikke kunde opnaa noget overfor Tyskerne, hvis man nægtede at drøfte Forhold, der kunde gaa ud over Besættelsestiden“.

Den 22. august 1940 sender fem erhvervsorganisationer (Rederiforeningen, Grosserer-Societetet, Industrirådet, Provinshandelskammeret og Dansk Fiskeriforening) en skrivelse til udenrigsminister Scavenius, hvori de understreger deres modstand mod en told- og møntunion.¹⁸ Landbrugsrådet tilslutter sig senere indholdet i skrivelsen.¹⁹ Skrivelsen har følgende indhold:

Repræsentanter for vore Erhvervsorganisationer var i Gaar tilkaldt til et Møde i Udenrigsministeriet angaaende en Traktat mellem Danmark og Tyskland. Saavidt vi kan se, tager dette Traktatforslag Sigte paa for et langt Aaremaal at ordne Forholdet mellem de to Lande derhen, at der indgaas en de facto Møntunion, at der indgaas et de facto Toldfællesskab, hvorved Danmarks Adgang til at føre selvstændige Handelsforhandlinger med noget andet Land bortelimineres, og at der indføres de facto fælles Indfødsret. Vi er af den Mening, at Indgaaelse af en saadan Overenskomst vilde medføre en frivillig de facto-Udslettelse af et selvstændigt Danmark – og vi ønsker derfor skriftligt at præcisere vort klart tilkendegivne Standpunkt, at der paa den fra det tyske Udenrigsministerium rettede Opfordring til Danmark om at svare klart Ja eller Nej, om man vil indgaa en saadan Overenskomst, bør og maa svares klart Nej, saaledes at enhver Misforstaaelse forebygges. Danmark bør ikke inklade sig paa noget, der kan præjudicere Forholdet ud i Fremtiden.

¹⁸ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80 a/5 (Danmark-Tyskland – Forhandlinger om økonomisk samarbejde august 1940-). Skrivelse af 22. august 1940 til Herr Udenrigsminister Erik Scavenius.

¹⁹ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80 a/5 (Danmark-Tyskland – Forhandlinger om økonomisk samarbejde august 1940-). Udtalelse fra Henrik Hauch under møde i handelsaftaleudvalget den 30. august 1940.

Skrivelsen til Scavenius er interessant, fordi den klart angiver årsagerne til erhvervsorganisationernes afvisning af told- og møntunionen. Det fremgår af skrivelsen, at erhvervsorganisationerne modsætter sig told- og møntunionen, fordi den vil medføre en „de facto-Udslettelse af et selvstændigt Danmark“, dvs. at erhvervsorganisationernes modstand skyldes et rent politisk hensyn. Endvidere fremgår det af skrivelsen, at der blandt erhvervsorganisationerne er opbakning til det synspunkt, som den foregående dag var blevet fremført af Kørbing fra Re-deriforeningen, nemlig at Danmark ikke bør indgå aftaler, der binder Danmark ud i fremtiden. Sigtet er klart: Hvis Danmark indgår en forpligtende aftale med Tyskland, der rækker ud over krigen, vil Danmark anerkende Tyskland som den fremtidige sandsynlige sejrherre, og tyskerne kan herved høste en propaganda-gevinst i forhold til omverdenen, hvilket netop er tyskernes mål. Danmark risikerer samtidig af de allierede at blive opfattet som at stå på tysk side.

I øvrigt fremgår det klart af skrivelsen fra erhvervsorganisationerne afsendt den 22. august 1940, at erhvervene ikke har tillid til den siddende regering og specielt ikke til udenrigsminister Scavenius. For det første beder erhvervene om at deltage i fremtidige forhandlinger. For det andet får de øvrige medlemmer af regeringen en kopi af skrivelsen til udenrigsministeren.

Under forhandlingerne bliver der fra tysk side ikke lagt skjul på, at interessen for en told- og møntunion skyldes, at der kan opnås en politisk gevinst ved, at den danske regering allerede inden fredsslutningen frivilligt indgår en forpligtende aftale med den tyske regering. En dansk-tysk aftale, som rækker ud over krigen, vil være et synligt signal til omverdenen om, at man tror på en tysk sejr og accepterer Tysklands dominerende stilling.²⁰

²⁰ Den tyske tankegang udtrykkes klart i en notits fra ambassadør Ritter angående en samtale med direktør Mohr den 18. juli 1940 om de tysk-danske økonomiske forhandlinger. Notitsen er optrykt i *Bilag til Beretning til Folketinget afgivet af den af Tinget under 8. Januar 1948 nedsatte Kommission i Henhold til Grundlovens § 45, XIII*, bind 1-3, 260-261. Det hedder i notitsen: „Die Initiative der Dänischen Regierung is m[eines] E[rachtens] eine politisch bedeutsame und verwertbare Tatsache....halte ich es für richtig, dass diese dänische Initiative aufgenommen und dass schnell ein Wirtschaftsvertrag mit Dänemark abgeschlossen wird. Ein solcher erster Vertrag aus der Initiative der Dänischen Regierung wäre sowohl gegenüber den anderen besetzten Staaten (Norwegen, Holland, Belgien, Luxembourg) bedeutungsvoll, als auch allgemein politisch gegenüber dem Ausland. Ich halte es daher für notwendig, dass alsbald eine Entscheidung des Herrn RAM [rigsudenrigsminister] herbeigeführt wird, ob solche Verhandlungen sofort aufgenommen werden sollen. Das Ziel solcher Verhandlungen kann nur eine allgemeine Wirtschaftsunion sein“ (s. 261). Ifølge referatet af samtalen mellem Mohr og Ritter den 18. juli 1940 fremhæver

Til gengæld for denne politiske gevinst fremhæver de tyske forhandlere, at Danmark økonomisk ikke skal have bekymringer ved at indgå i told- og møntunionen. Allerede under en første indledende samtale med direktør Mohr fra Udenrigsministeriet den 18. juli 1940 fremhæver den tyske initiativtager til forslaget om en dansk-tysk toldunion, ambassadør Ritter fra det tyske udenrigsministerium, at dansk landbrug ved indgåelsen af en aftale med Tyskland kan regne med en sikker afsætning til lønnende priser, og at problemer for enkelte industrisektorer vil kunne løses. Ritter gentager de samme synspunkter under en samtale med Scavenius den 30. juli 1940, nemlig at Tyskland nok helt eller delvist skal aftage den danske overskudsproduktion af landbrugsvarer, ligesom heller ikke industrien skal være nervøs over, at den skulle blive tvunget til at nedskære produktionen som følge af manglende konkurrencedygtighed.²¹ Ved åbningen af forhandlingerne den 5. august 1940 udtaler Ritter, at Tyskland vil tilgodese interesserne for både dansk landbrug og industri.²² I en samtale med de danske forhandlere tidligere på dagen havde Ritter givet udtryk for tilsvarende synspunkter. Udmeldingerne fra tysk side synes at bekræfte, at der ikke er grund til økonomiske bekymringer hos erhvervene.

Under det afsluttende møde i forhandlingerne i Berlin den 23. august 1940 fremhæver ambassadør Ritter, at den danske forhandlingssituation næppe vil blive så fordelagtig som den nuværende, hvis Danmark udskyder forhandlingerne til efter krigens afslutning, idet en kommende dansk-tysk ordening herved vil komme til at indgå som en del af ordningen for efterkrigsforholdene.²³ Det fremhæves således klart, at Tyskland er villig til at give økonomiske indrømmelser mod at få en politisk gevinst, nemlig en aftale med Danmark.

Også direkte over for repræsentanter for de danske erhvervsorganisationer fremhæves det ved en række lejligheder fra tysk side, at er-

Ritter det som et meget afgørende spørgsmål, hvorvidt Danmark vil indgå en aftale med Tyskland allerede inden en fredsslutning.

²¹ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80 a/5 (Danmark-Tyskland – Forhandlinger om økonomisk samarbejde august 1940-). Kort Referat af Ambassadør Ritters Udtalelser ved hans Besøg i Udenrigsministeriet den 30. Juli 1940.

²² Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80 a/5 (Danmark-Tyskland – Forhandlinger om økonomisk samarbejde august 1940-). Referat af Aabningsmødet Mandag den 5. August 1940 kl. 17 i Bundesratssaal.

²³ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80 a/5 (Danmark-Tyskland – Forhandlinger om økonomisk samarbejde august 1940-). Referat af Møde hos Ambassadør Ritter, Fredag den 23. August 1940.

hvervene vil få en økonomisk fordel, hvis Danmark allerede inden krigens afslutning indgår i en told- og møntunion med Tyskland. Den 21. august 1940 bliver præsidenten for Landbrugsrådet, Henrik Hauch, således kaldt til samtale med den tyske rigsbefuldmægtigede, gesandt Cecil von Renthe-Fink, der ønsker at høre om baggrunden for landbrugets modstand mod told- og møntunionen. Renthe-Fink fremhæver, at det for dansk landbrug vil være en fordel at gå med i told- og møntunionen, da „Tyskland efter Krigen agtede at slaa ind paa en øget Produktion af forædlede Landbrugsvarer, og saafremt Danmark saa ikke var med i det stortyske Rum, kunde de danske Landmænd let blive konkurreret ud af de tyske Agrarer“.²⁴

Hauch har den 28. august 1940 en samtale i Berlin med ministeraldirektor Alex Walter fra det tyske ernærings- og landbrugsministerium. Walter er formand for det tyske handelsaftaleudvalg og den centrale person på tysk side i de økonomiske relationer med Danmark.²⁵ I samtalen får Hauch igen samme besked, nemlig at der vil være store økonomiske fordele for dansk landbrug ved at indgå i en told- og møntunion. Alex Walter forstår på denne baggrund ikke landbrugsorganisationernes holdning.²⁶ Henrik Hauch svarer, at landbrugserhvervets indstilling skyldes rent nationale grunde.

Den 29. september 1940 spiser Hauch morgenmad med Hans Draeger, der er leder af det nordiske kontor („Nordische Verbindungsstelle“) i det tyske propagandaministerium. Draeger siger, at han ikke kan forstå, hvorfor dansk landbrug ikke er ivrig for en told- og møntunion, der vil give store fordele til det danske folk og i særdeleshed til dansk landbrug. Henrik Hauch sender efterfølgende et skriftligt svar til Draeger, hvor han forklarer landbrugets afvisning af en told- og møntunion med det argument, at en sådan tilslutning, som besluttes, mens landet endnu er besat, ikke vil fremstå som en frivillig handling og derved heller ikke vil være i tysk interesse.²⁷ Hauch fremhæver, at dansk landbrug efter krigens afslutning er villig til at indgå i forhandlinger.

²⁴ Fortroligt Referat af et Møde i Landbrugsrådets Præsidium Onsdag den 21. August 1940.

²⁵ Se Mogens Rostgaard Nissen: *Til fælles bedste – det danske landbrug under besættelsen*, Lindhardt & Ringhof, København 2005.

²⁶ Erhvervsarkivet, Landbrugsrådet, akter fra 2. Verdenskrig, fortrolige aktstykker fra krigsårene 1939-1945 m.m., løbenummer 1579. Memorandum vedrørende en samtale med Ministeraldirektor, Dr. Walter i Berlin den 28. August 1940.

²⁷ Erhvervsarkivet, Landbrugsrådet, akter fra 2. Verdenskrig, forhandlinger om en told- og møntunion 1940-1941 m.m., løbenummer 1575. Brev sendt af H. Hauch til Dr. Phil. H. C. Draeger, Præsident der Nordischen Verbindungsstelle, Viktoriastrasse 7, Berlin W 35.

Hauch er enig med Draeger i, at det vil gavne dansk landbrug at deltage i en toldunion. Ifølge Hauch behøver man således ikke nærmere overvejelser for at fastslå, at en toldunion vil være gavnlig for dansk landbrug. Den sidste udtalelse er en klar undsigelse af, hvad Scavenius og embedsmænd fortæller tyskerne, nemlig at det er nødvendigt med yderligere undersøgelser for at vurdere fordele og omkostninger ved en told- og møntunion.

Under erhvervsorganisationernes interne drøftelser lægges der gang på gang vægt på, at organisationernes stilling skyldes nationale motiver. I en tale til Landbrugsrådet den 17. december 1940 opsummerer præsidenten, Henrik Hauch, de synspunkter, der har været gjort gældende af landbruget under forhandlingerne. Hauch fremhæver, at han ikke er i tvivl om, at dansk landbrug efter krigen – uanset krigens udfald – i højere grad må orientere sig mod det centraleuropæiske marked. Derfor vil det være en fordel for dansk landbrug og det danske erhvervsliv som helhed allerede under krigen at lægge forholdene til rette, så man kan udnytte „de erhvervsmæssige Muligheder, som Fremtiden maatte byde os“. Hauch vender sig imidlertid mod at indgå en overenskomst med Tyskland:

Men vi har ment, og det er den Erkendelse, vi skylder at meddele Raadets Medlemmer, at vi ikke kunde indgaa paa en Overenskomst med Tyskland, som præjudicerede Fremtiden med Hensyn til Danmarks Selvstændighed og Frihed. Jeg tror nok, man kan sige, at man fra tysk Side meget stærkt har ønsket og ogsaa i nogen Grad har presset paa for at faa Landbrugets Tilslutning her, udfra det Synspunkt, at Landbruget i en saadan Sammenslutning ikke kunde forudsættes at blive vanskeligt stillet, og efter Tyskernes Opfattelse navnlig ikke saa vanskeligt stillet som i de Aar, der er gaaet forud. Vi har imidlertid ment, at der ikke i Fremtiden burde kunne bebrejdes os noget i Henseende til en Præjudicering af Fremtiden, naar det drejer sig om Danmarks Selvstændighed og Frihed. Det har vi holdt fast paa, og saa vidt jeg er underrettet om de Følelser og Stemninger, der raader i Landbrugsraadets Præsidium, vil dette Standpunkt blive fastholdt i den kommende Tid.²⁸

Hauchs indlæg er interessant, fordi Hauch her klart giver udtryk for, at en dansk tilslutning til en told- og møntunion vil være i landbrugets

²⁸ Erhvervsarkivet, Landbrugsrådet, akter fra 2. verdenskrig, fortrolige aktstykker fra krigsårene 1939-1945, Løbenummer 1578. Referat af Landbrugsraadets møde den 17. December 1940.

økonomiske interesse. Hauch kan imidlertid ikke gå med til noget, der præjudicerer Danmarks „Selvstændighed og Frihed“. Ved mødet har Hauch opbakning fra de øvrige medlemmer af Landbrugsrådet.

Synspunktet om, at erhvervsorganisationernes modstand mod told- og møntunionen skyldes politiske grunde og ikke hensynet til konkurrenceevne eller manglende forberedelse, understøttes også af andre kilder.

I september 1940 udarbejder kontorchef C. Peschardt fra Udenrigsministeriet en oversigt over begivenhedsforløbet omkring forhandlingerne i forbindelse med den dansk-tyske told- og møntunion. Peschardt fremhæver her, at erhvervsorganisationerne – med undtagelse af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd – har lagt sig fast på det standpunkt, at drøftelser med Tyskland ud over de sædvanlige vedrørende økonomiske forhold bør undgås, indtil krigen er endt, og det „saaledes var klart til hvad Side „the cat would jump““. ²⁹ Den 14. oktober 1940 fører Knud S. Sthyr en samtale med Renthe-Fink. Renthe-Fink beklager sig over den modvilje, der er over for Tyskland hos erhvervene og hos visse embedsmænd. Han anser denne modvilje for at være meget beklagelig for ikke at sige farlig for landet. Staunings regering må bort og erstattes af en nazistisk regering, der vil gennemføre en dybtgående udrensning. ³⁰

Sammenfattende fremgår det af kildematerialet, at erhvervsorganisationernes modstand mod en told- og møntunion i 1940 er politisk motiveret. Erhvervsorganisationernes synspunkt er, at Danmark ikke bør indgå aftaler med Tyskland, der rækker ud over krigen, idet Danmark ellers ved afslutningen af krigen risikerer at blive anset som allieret med Tyskland. Det er dette synspunkt, der fremhæves i samtidige kommentarer og redegørelser, og som kommer til udtryk i erhvervenes skrivelse til udenrigsminister Scavenius af 22. August 1940. Både fra tyske og danske kilder fremhæves det, at en dansk tilslutning til told- og møntunionen inden krigsafslutningen vil være økonomisk fordelagtigt. Kun på ét område fremføres et økonomisk argument, nemlig at danske redere risikerer en konfiskation af danske skibe i allierede havne, hvis Danmark tiltræder traktaten. Der er heller ikke grundlag for det synspunkt, at erhvervsorganisationernes modstand skyldes, at de ikke har mulighed for at analysere forslaget om en told- og mønt-

²⁹ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80 a/5 (Danmark-Tyskland – Forhandlinger om økonomisk samarbejde august 1940-). Udkast til Memorandum vedrørende Forhandlingerne om en Told- og Møntunion.

³⁰ Afhøring af direktør Knud S. Sthyr i kommissionsdomstolen. *Bilag til Beretning til Folketinget afgivet af den af Tinget under 8. Januar 1948 nedsatte Kommission i Henhold til Grundlovens § 45, XIII, bind 1-3, s. 478.*

union. Det fremgår af kildematerialet, at erhvervsorganisationerne rent faktisk bliver bedt om at afgive kommentarer til traktatudkastet og – med undtagelse af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd – ikke benytter sig af tilbuddet. Det må antages, at de øvrige erhvervsorganisationer ville have benyttet sig af tilbuddet, hvis de havde ønsket at opnå indflydelse. Endelig melder de tyske kilder om modvilje mod Tyskland i erhvervene, og at der er behov for en udrensning. Det er selvsagt klart, at det ikke ville være nødvendigt med en udrensning i erhvervene, hvis modstanden mod en told- og møntunion kun skyldtes manglende information forud for forhandlingerne.

Nedsættelsen af Korst-udvalget i efteråret 1940

Da den danske forhandlingsdelegation den 18. august 1940 vender hjem fra sit andet besøg i Berlin, udarbejder den en fællesudtalelse. Det foreslås i fællesudtalelsen, at der i tilfælde af en beslutning om ikke at fremlægge det danske modforslag til videre drøftelse i Berlin bør gennemføres undersøgelser vedrørende dels konsekvenserne af det danske modforslag, dels andre forslag til et dansk-tysk økonomisk samarbejde. I disse undersøgelser bør der ud over deltagerne i forhandlingsdelegationen også inddrages repræsentanter fra erhvervene samt andre eksperter. Det fremhæves i udtalelsen afgivet af forhandlingsdelegationen, at den finder det „af afgørende Betydning, at disse Forundersøgelser fremskyndes mest muligt, ogsaa for at man ved snarlig Optagelse af nye Forhandlinger i Berlin kan imødegaa den eventuelle Skuffelse som maatte blive fremkaldt, hvis de nuværende Forhandlinger afbrydes“.³¹

Forhandlingsdelegationens forslag om videre undersøgelser bliver fulgt af regeringen, idet det i den danske regerings afslag til den tyske regering om at indgå i en told- og møntunion fremhæves, at man i Danmark vil fortsætte „en Detailundersøgelse af de grundlæggende økonomiske Problemer de to Lande imellem i den Hensigt at skaffe Klarhed over, hvilke Lettelser og Forbedringer i Samhandelsforholdet mellem de to Lande, de ændrede Forhold nødvendiggør“.³² I en samtale med Renthe-Fink den 22. august 1940 giver Scavenius udtryk for, at undersøgelserne skal ses som et middel til fortsat at holde spørgs-

³¹ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80 a/5 (Danmark-Tyskland – Forhandlinger om økonomisk samarbejde august 1940-). Fællesudtalelse fra den danske Forhandlingsdelegation. 19. august 1940.

³² Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80 a/5 (Danmark-Tyskland – Forhandlinger om økonomisk samarbejde august 1940-). Referat af Møde hos Ambassadør Ritter, Fredag den 23. August 1940.

målet om told- og møntunionen åbent. Renthe-Fink fremhæver i sin indberetning til Berlin, at interessegrupperne ikke vover skridtet ind i en told- og møntunion og ikke ønsker at binde sig inden fredsslutningen.³³

På et møde med erhvervsorganisationerne den 30. august 1940 i Det Store Handelsaftaleudvalg henstiller statsminister Stauning til erhvervsorganisationerne, at de overvejer mulighederne for at indgå i et økonomisk samarbejde med Tyskland og herunder også vurderer virkningerne af en told- og møntunion. Stauning siger vedrørende disse undersøgelser:

Forhandlingerne med Tyskland om Forslaget om Indførelse af Told- og Møntunion mellem Danmark og Tyskland var bragt til en – i hvert Fald foreløbig – Afslutning, idet man fra dansk Side havde udtrykt Ønske om at faa Lejlighed til at foretage nærmere Undersøgelse af hele Spørgsmaalet. Forhandlingerne i den gamle Form var saaledes dermed standset. – Regeringen henstillede nu til Erhvervene, at de iværksatte en nærmere Undersøgelse af de Konsekvenser af principiel eller økonomisk Art, en Told- og Møntunion vilde have, og at man samtidig fra Erhvervenes Side havde Opmærksomheden henvendt paa Mulighederne for nærmere økonomisk Samarbejde med Tyskland i anden Form. Spørgsmaalet om Virkningerne af en Told- og Møntunion vilde ogsaa blive gjort til Genstand for Undersøgelse af Tolddepartementet og andre Grene af Administrationen.³⁴

Statsministeren lover samtidig, at erhvervene vil blive spurgt, inden nye forhandlinger måtte blive optaget.

Det synes at fremkalde forvirring hos erhvervsorganisationerne, at Stauning fremhæver, at told- og møntunionen skal indgå i de fortsatte undersøgelser. Erhvervsorganisationerne havde regnet med, at der fra dansk side var sagt definitivt nej til en told- og møntunion. Nogle erhvervsrepræsentanter giver tilsagn om at deltage i undersøgelsen, mens andre er forbeholdne. Særlig Kørbing fra Rederiforeningen er dybt skeptisk. Kørbing henviser igen til erhvervenes tidligere udtal-

³³ Telegram fra Renthe-Fink den 22. august 1940 angående modstanden inden for dansk industri og landbrug mod mønt- og toldunionen. Telegrammet er optrykt i *Bilag til Beretning til Folketinget afgivet af den af Tinget under 8. Januar 1948 nedsatte Kommission i Henhold til Grundlovens § 45, XIII*, bind 1-3, s. 285.

³⁴ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80 a/5 (Danmark-Tyskland – Forhandlinger om økonomisk samarbejde august 1940-). Møde i det store Handelsaftale-Udvalg Fredag den 30. august 1940, Kl. 14, i Statsministeriet.

te standpunkt, at „man ikke burde gaa ind i Forhandlinger, der kunne binde ogsaa i Tiden efter Besættelsens Ophør, da Forholdene i den nuværende Situation var ganske uoverskuelige“. Henvisningen til de „uoverskuelige“ forhold må antages at være en omskrivning af usikkerhed om krigens udfald. Kørbing mener altså, at man ikke skal forpligte sig, så længe der er usikkerhed om krigens udfald.

Da erhvervsorganisationerne modtager referatet fra mødet med Stauning i Det Store Handelsaftaleudvalg den 30. august 1940, sender de den 6. september en skrivelse til Stauning, hvor de gentager deres afvisning af en told- og møntunion, idet de henviser til deres skrivelse af 22. august (gengivet ovenfor).³⁵ Det samme standpunkt indtager erhvervsorganisationerne i en skrivelse til statsministeren af 2. oktober 1940, hvor der igen henvises til, at Danmark ikke bør indgå „Aftaler, der præjudicerer Danmarks Forhold ud i Fremtiden“.³⁶ Erhvervsorganisationerne vil heller ikke give tilsagn om at undersøge spørgsmålet.

På et nyt møde i Det Store Handelsaftaleudvalg den 17. oktober 1940 mødes statsministeren, handelsministeren og finansministeren igen med erhvervsorganisationerne. Fronterne er trukket skarpt op. Statsministeren indleder mødet med at udtale, at erhvervsorganisationernes stilling til regeringens henstilling om at undersøge konsekvenserne af en told- og møntunion ikke er tilfredsstillende. Grosserer Rudolph Schmidt fra Grosserer-Societetet understreger herefter, at man fortsat er mod en told- og møntunion, og bemærker, at han ikke kan forstå, hvorfor det skulle være nødvendigt at gå ind i en undersøgelse af told- og møntunionen, når forhandlingerne var afbrudt. I sit svar betoner statsministeren, at

Forhandlingerne om Toldunion ganske vist var afbrudt, men at man ikke kunde vide, om og hvornaar de vilde blive taget op igen. Skulde Forhandlingerne blive genoptaget, vilde man net-

³⁵ Erhvervsarkivet, Landbrugsrådet, akter fra 2. Verdenskrig, forhandlinger om en told- og møntunion 1940-1941 m.m., løbenummer 1575. Skrivelsen er gengivet i Memorandum vedrørende et Møde mellem Erhvervsorganisationerne i Industriraadet Torsdag den 5. September 1940 kl. 16.30.

³⁶ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Skrivelse af 2. Oktober til Statsminister Stauning. Skrivelsen er afsendt af Dansk Dampskibsrederiforening, Fællesrepræsentationen for Dansk Haandværk og Industri, Industriraadet, Dansk Fiskeriforening, Grosserer-Societetets Komite samt Landbrugsraadet. Det fremgår af referatet fra mødet i Det Store Handelsaftaleudvalg den 17. oktober 1940, at De samvirkende danske Husmandsforeninger ved en fejltagelse ikke er blevet bedt om at være medunderskriver, men at de også var enige.

op have Brug for en nærmere Begrundelse for en eventuel fornyet Afvisning samt for at kunne anvise andre Udveje for et økonomisk Samarbejde.³⁷

Det fremgår af statsministerens svar gengivet ovenfor, at han ikke udelukker muligheden for en aftale om en told- og møntunion, idet han taler om en „eventuel fornyet Afvisning“.

Statsministeren foreslår herefter, at spørgsmålene skal undersøges af et udvalg med deltagelse af nogle få embedsmænd og enkelte repræsentanter for erhvervsorganisationerne. Statsministeren fastslår, at det skal være udvalgets opgave at behandle en told- og møntunion, ligesom det skal være udvalgets opgave at pege på andre former for dansk-tysk samarbejde:

Statsministeren gentog, at Forhandlingerne om dette Spørgsmaal ganske vist var afbrudt, men at det kunde blive genoptaget fra tysk Side, hvorfor man maatte forberede sin Stillingtagen. Man maatte derfor ønske en nærmere Begrundelse for Erhvervenes Afvisning af Tanken om Toldunion, og dersom man ikke fra Erhvervenes Side kunde gaa nærmere ind paa dette, maatte man ønske positive Anvisninger paa andre Former for en Udbygning af det økonomiske Samarbejde.³⁸

Det fremgår af mødereferatet, at erhvervsrepræsentanterne fortsat er dybt skeptiske over for regeringens holdning og hensigten med et udvalgsarbejde. Rudolph Schmidt fra Grosserer-Societetet bemærker, at han „nærede frygt for, at Forhandlingerne, selv om man undgik en direkte Forhandling om en Mønt- og Toldunion, vilde faa en videregaaende og mere farlig Karakter“. Tilsvarende er Kørbing inde på, at det vil være bedst, hvis administrationen selv undersøger spørgsmålet, og at erhvervsorganisationerne holder sig væk.

Efter intens diskussion mellem erhvervsorganisationerne ender det med, at statsministerens forslag om nedsættelse af et udvalg til at undersøge mulighederne for et økonomisk samarbejde med Tyskland

³⁷ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80 a/5 (Danmark-Tyskland – Forhandlinger om økonomisk samarbejde august 1940-). Møde i Det store Handelsaftaleudvalg den 17. Oktober 1940 i Statsministeriet.

³⁸ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80 a/5 (Danmark-Tyskland – Forhandlinger om økonomisk samarbejde august 1940-). Møde i Det Store Handelsaftaleudvalg den 17. oktober 1940 i Statsministeriet.

bliver fulgt.³⁹ Knud Korst (generaldirektør for Told- og Skattevæsenet) udpeges som formand med direktør Knud S. Sthyr som næstformand. Knud S. Sthyr er under krigen formand for det rådgivende handelspolitiske udvalg nedsat under Udenrigsministeriet og opretholder et tæt samarbejde med Scavenius. Herudover er Handelsministeriet og Landbrugsministeriet repræsenteret i udvalget, hvor der også er repræsentanter fra tre erhvervsorganisationer: Industrirådet, Landbrugsrådet og Grosserer-Societetet. Udvalget får ikke noget præcist mandat, men udvalgets formand Korst forestiller sig dels en undersøgelse af told- og møntunionsforslaget, dels en undersøgelse vedrørende mulighederne for alternativt økonomisk samarbejde.⁴⁰

Sammenfattende fremgår det, at erhvervsorganisationerne gennem efteråret 1940 er dybt skeptiske over for regeringen, som mistænkes for at ville genoplive planen om den dansk-tyske told- og møntunion. Erhvervsorganisationerne fastholder gennem forløbet deres modstand mod planen og mod andre ordninger, der rækker ud over krigen. Til sidst i oktober 1940 går erhvervsorganisationerne med til at deltage i et udvalg, som skal undersøge mulighederne af et økonomisk samarbejde med Tyskland.

Påbegyndelsen af arbejdet i Korst-udvalget (nov.-dec. 1940)

Til udvalgets første møde den 13. november 1940 udsender Korst et oplæg, hvori det foreslås, at udvalget som sin første opgave skal undersøge virkningerne af en told- og møntunion. Efterhånden som disse undersøgelser skrider frem, vil det ifølge Korst „vel jævnsides dermed blive klarere for os, om vi i givet Tilfælde kan foreslaa Samarbejde paa andet Grundlag og da hvilket“.⁴¹

³⁹ Spørgsmålet diskuteres ved møder mellem formændene for erhvervsorganisationerne den 22. og den 24. oktober 1940. Referater findes i Erhvervsarkivet, Landbrugsrådet, akter fra 2. verdenskrig, forhandlinger om en told- og møntunion 1940-1941 m.m., løbenummer 1575.

⁴⁰ Det fremgår af bilag 1 udsendt til udvalget af formanden med skrivelse af 12. november 1940: „Der er ikke givet Udvalget noget præcist Kommissorium, men efter den forudgaaende Korrespondance og de førte Forhandlinger maa der siges at være tildelt Udvalget to Hovedopgaver: 1) at foretage en Undersøgelse af de Konsekvenser af principiel og økonomisk Art, en Told- og Møntunion med Tyskland vilde have, og 2) at overveje Mulighederne for nærmere økonomisk Samarbejde med Tyskland i anden Form“. Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland).

⁴¹ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Referat af Udvalget for Økonomisk Samarbejde med Tyskland Mandag den 13' November 1940.

Korsts synspunkt om at give prioritet til told- og møntunionsspørgsmålet medfører en skarp reaktion fra erhvervsrepræsentanterne på det første møde i udvalget. Direktør Gustav Hartz fra Industrirådet udtaler, at erhvervene har den opfattelse, at spørgsmålet om økonomisk samarbejde med Tyskland i anden form end en told- og møntunion er den primære opgave, og at han ikke har mandat til at gå ind i en drøftelse af told- og møntunionsspørgsmålet. Hartz får tilslutning fra Landbrugsrådet og Grosserer-Societetet.

I den følgende tid afholdes flere møder mellem erhvervsorganisationerne, hvor det drøftes, om de skal trække sig ud af Korst-udvalget.⁴² Diskussionen udkrystalliseres i et valg mellem to versioner af en skrivelse til statsministeren: (1) en skrivelse, hvori erhvervsorganisationerne meddeler, at de trækker sig ud af Korst-udvalget og samtidig udarbejder deres egen redegørelse med argumenter mod told- og møntunionen, og (2) en skrivelse, hvori erhvervsorganisationerne meddeler, at de fortsat vil deltage i Korst-udvalget og herunder også vil drøfte forslaget om en told- og møntunion, idet erhvervsorganisationerne dog går ud fra, at en sådan drøftelse har til formål at finde argumenter for at afvise unionen. Forslaget om at forlade Korst-udvalget – dvs. skrivelse (1) – støttes af Kørbing fra Rederiforeningen samt af skibsræder A.P. Møller, som er blevet inviteret til at deltage i erhvervsorganisationernes drøftelser. Forslaget om at blive i udvalget, men fastholde modstanden mod told- og møntunionen – dvs. skrivelse (2) – støttes i første række af August Holm og Gustav Hartz fra Industrirådet samt af Henrik Hauch fra Landbrugsrådet.

Det afgørende møde mellem erhvervsorganisationerne finder sted den 4. december 1940.⁴³ A.P. Møller finder det farligt at deltage i udvalgets undersøgelser af told- og møntunionsspørgsmålet. Kørbing fra Rederiforeningen mener imidlertid samtidig, at det vil være uheldigt, hvis samarbejdet mellem erhvervsorganisationerne sprænges, idet han fremhæver, at „Erhvervsorganisationernes Indstilling ikke blot var erhvervsmæssigt bestemt, men i høj Grad nationalt“. Hauch fra Landbrugsrådet opridses en række grunde til at fortsætte i udvalget. I før-

⁴² Der afholdes møder mellem formændene i erhvervsorganisationerne den 21. november 1940, den 27. november 1940 samt den 4. december 1940. Der er modstridende synspunkter mellem erhvervsorganisationerne. Referater findes i Erhvervsarkivet. Landbrugsrådet. 1939-1950. 06203. Akter fra 2. verdenskrig. Forhandlinger om en told- og møntunion 1940-1941 m.m., løbenummer 1575.

⁴³ Memorandum vedrørende et Møde mellem Formændene for Erhvervsorganisationerne Tirsdag den 4. December 1940. Erhvervsarkivet. Landbrugsrådet. 1939-1950. 06203. Akter fra 2. verdenskrig. Forhandlinger om en told- og møntunion 1940-1941 m.m., løbenummer 1575.

Gustav E. Hartz. Født 1888. Civilingeniør 1911. Som direktør for Industrirådet 1928-47 var Hartz en af de ledende modstandere af Scavenius' aktive samarbejds politik. Hartz var fra 1940 medlem af Korst-udvalget, hvis arbejde han reelt saboterede i juni 1941. Efter krigen var Hartz 1947-60 administrerende direktør for virksomheden Thomas B. Thrige. Han ses her sammen med Frederik 9. ved fabrikkens 75-års-jubilæum i 1959. Hartz døde i 1973. Foto: Fotograf Stoffer, Odense, i privateje.

ste række er det vigtigt ikke at lægge regeringen hindringer i vejen, idet regeringens stilling i forvejen er vanskelig i forhold til tyskerne. Det vil yderligere svække regeringen, hvis den skulle sige til tyskerne, at den ikke kan få erhvervsorganisationerne med i udvalget. Endvidere gælder det om at vinde tid i forholdet til tyskerne, og det vil trække tiden mest ud, hvis sagen behandles i et udvalg. Hvis erhvervsorganisationerne selv skulle afgive et memorandum med begrundelse for deres afslag (altså A.P. Møllers synspunkt), risikerer man at blive færdig for hurtigt. Endelig fremhæver Hauch, at man må kunne stole på regeringen, idet det trods alt kun har været to ministre – eller måske kun én minister – som har støttet forslaget om en told- og møntunion.

Stillet over for disse argumenter bøjer A.P. Møller sig, idet han finder det vigtigt, at erhvervsorganisationerne holder sammen.⁴⁴ Derefter bliver der den 5. december 1940 afsendt en skrivelse til statsministeren med følgende ordlyd:

Da der i det af Statsministeriet nedsatte Udvalg til Drøftelse af de økonomiske Spørgsmaal i Forholdet Danmark-Tyskland af Udvalgets Formand, Herr Generaldirektør Korst, er fremsat Forslag om, at Udvalget som sin første Opgave skulde foretage en Undersøgelse af principielle og økonomiske Virkninger af Gennemførelsen af en Mønt- og Toldunion mellem de to Lande, ønsker undertegnede Erhvervsorganisationer overfor Statsministeren at udtale, at det efter Organisationernes Opfattelse var en Forudsætning, at man indenfor det nævnte Udvalg ikke skulde beskæftige sig med Mulighederne for en saadan Foranstaltning, og at Organisationerne ikke vil kunne fravige det klare Standpunkt, som man ved tidligere Drøftelser med Regeringen om dette Spørgsmaal har givet udtryk for. Erhvervsorganisationerne opfatter imidlertid Stillingen saaledes, at der i Virkeligheden – efter at Regeringen har afvist Planerne om den nævnte Union – paa dette Punkt er principiel Enighed mellem Regeringen og Organisationerne. Saafernt den indenfor Udvalget paatænkte Undersøgelse af de til Spørgsmaalet knyttede Forhold derfor alene skal underbygge det allerede indtagne Standpunkt, vil Erhvervsorganisatio-

⁴⁴ Ifølge referatet fra mødet mellem formændene for erhvervsorganisationerne den 4. december 1940 slutter mødet med, at A.P. Møller bøjer sig: „Skibsreder A. P. Møller udtalte, at han var den indenfor Skibsfarten, der havde haft de største Betænkeligheder, men han var allerede klar over, at man mellem Erhvervsorganisationerne maatte holde sammen og bøje sig mod hverandre. Derefter vedtoges det af Direktør Hartz udarbejdede Memorandum“. Erhvervsarkivet, Landbrugsrådet, akter fra 2. verdenskrig, forhandlinger om en told- og møntunion 1940-1941 m.m., løbenummer 1575.

nerne være villige til dette Arbejde, idet det forudsættes, at Organisationerne herved i vid Udstrækning vil faa Adgang til at medarbejde ved de Undersøgelser og Redegørelser, som maa have Interesse for de enkelte Erhverv.⁴⁵

Det fremgår af skrivelsen, at erhvervsorganisationerne fastholder deres tidligere standpunkt, nemlig en afvisning af told- og møntunionen. Endvidere er det interessant, at erhvervsorganisationerne gennem skrivelsen søger at fastholde regeringen på det standpunkt, at den har afvist en told- og møntunion, idet det fremhæves, at der om dette spørgsmål er „principiell Enighed“ mellem regeringen og erhvervsorganisationerne. Erhvervsorganisationernes ønske om at fastholde regeringen på at afvise told- og møntunionen synes påkrævet i betragtning af, at statsministeren i sine tidligere udtalelser ikke entydigt har taget afstand fra told- og møntunionen, jf. Staunings udtalelser ved møderne i Det Store Handelsaftaleudvalg den 30. august og den 17. oktober 1940. Endelig er det bemærkelsesværdigt, at det gennem skrivelsen lykkes at etablere en fællesfront mellem organisationerne, idet Arbejderbevægelsens Erhvervsråd også står som underskriver sammen med de andre erhvervsorganisationer, herunder også Re-deriforeningen.

Den 16. december 1940 mødes Udvalget for Økonomisk Samarbejde med Tyskland så igen. Hartz fra Industrirådet indleder mødet med at understrege erhvervsorganisationernes principielle synspunkt, nemlig at „det for Erhvervsorganisationerne var en afgørende Forudsætning for at deltage i Udvalgets Arbejde, at Regeringen ligesom Erhvervene havde den Opfattelse, at en Told- og Møntunion med Tyskland ikke var i Danmarks Interesse, og at Udvalgets Arbejde paa dette Felt alene skulde tage Sigte paa en Begrundelse af dette Standpunkt“.⁴⁶ Det fremgår af det første udkast til referat, at „Formanden udtalte, at man var ganske indforstaaet med denne Fremgangsmaade“. I en revideret udgave af referatet udarbejdet den 18. januar 1941 er dette skærpet til, at „Formanden udtalte, at man var ganske indforstaaet med de af Hartz anførte Synspunkter“. Man må gå ud fra, at rettelsen er sket

⁴⁵ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Fællesskrivelse af 5' December 1940 fra erhvervsorganisationerne til statsministeren vedrørende arbejdet inden for Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland.

⁴⁶ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Referat af møde i Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland Mandag den 16' December 1940.

på foranledning af erhvervsorganisationerne. Man har herved fået Korst (den officielt udpegede formand) til at tilkendegive, at hverken han eller de øvrige regeringsrepræsentanter har den opfattelse, at en told- og møntunion vil være i dansk interesse, dvs. Korst og de øvrige regeringsrepræsentanter lægger afstand til de udtalelser om en eventuel accept af en told- og møntunion, som statsministeren havde fremsat på møderne i Det Store Handelsaftaleudvalg den 30. august og den 17. oktober. Erhvervene har således opnået, at der fra regeringen lægges afstand til told- og møntunionen. Regeringen har opnået at få et udvalg, som man kan henvise til over for tyskerne.

Sammenfattende fremgår det, at erhvervsorganisationerne i november-december 1940 overvejer at forlade Udvalget for Økonomisk Samarbejde med Tyskland, idet formanden for udvalget vil give prioritet til undersøgelsen af en told- og møntunion. Erhvervsorganisationerne beslutter at fortsætte deltagelsen, idet de ikke ønsker at lægge hindringer i vejen for regeringen i forholdet til tyskerne, men fastholder fortsat afvisningen af told- og møntunionen. Drøftelserne vedrørende told- og møntunionen i udvalget skal udelukkende tjene til at „underbygge det allerede indtagne Standpunkt“, dvs. at afvise planen.⁴⁷

Indstillingen hos Arbejderbevægelsens Erhvervsråd

Det blev omtalt ovenfor, at Arbejderbevægelsens Erhvervsråd i modsætning til de andre erhvervsorganisationer i august 1940 kommer med kommentarer til et dansk aftaleudkast vedrørende en told- og møntunion, som Scavenius ønsker fremlagt i Berlin. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd står heller ikke som medunderskriver af de skrivelser til statsministeren, som de andre erhvervsorganisationer sender den 22. august, den 6. september samt den 6. oktober, og hvori modstanden mod at indgå aftaler med virkning efter krigen fremhæves.

Generelt fremgår det altså, at Arbejderbevægelsens Erhvervsråd indtager en mere positiv stilling til at samarbejde med tyskerne end

⁴⁷ Jeg er uenig i den fortolkning, som Steen Andersen giver af erhvervsorganisationernes stillingtagen i november-december 1940. Blandt andet fremfører Steen Andersen, at erhvervsorganisationernes fællesfront bliver brudt, og at Industrirådet, Landbrugsrådet og Grosserer-Societetet bakker op om regeringens politik, jf. Andersen: *Danmark i det tyske storrum*, s. 104-106. Det fremgår blandt andet af fællesskrivelsen af 5. december 1940 (citeret ovenfor) samt også af det øvrige kildemateriale, at erhvervsorganisationerne ikke skifter standpunkt, og at erhvervsorganisationernes fællesfront ikke brydes. Steen Andersens synspunkt, at erhvervsorganisationerne kun tager forbehold med hensyn til, at forslaget ikke må ske på dansk initiativ, fremgår ikke af kildematerialet, jf. fællesskrivelsen af 5. december citeret ovenfor. Endelig fremgår det af diskussionen refereret ovenfor, at erhvervsorganisationerne ikke giver udtryk for, at arbejdet er i landets og erhvervenes interesse.

de andre erhvervsorganisationer. Det fremgår i øvrigt af kildematerialet hos Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, at den senere statsminister Hans Hedtoft-Hansen i november gør oprør mod den positive linje og blandt andet kræver, at medlemmerne af forretningsudvalget gøres bekendt med de skrivelser, som de andre erhvervsorganisationer har sendt.⁴⁸

Ligeledes i modsætning til de andre erhvervsorganisationer beslutter Arbejderbevægelsens Erhvervsråd i efteråret 1940 på egen hånd at udarbejde en redegørelse vedrørende de økonomiske konsekvenser af told- og møntunionen. Ved midten af december foreligger det første udkast.⁴⁹ Stauning får underhånden tilsendt et eksemplar, som han kommenterer. Stauning har altså på forhånd godkendt, at Arbejderbevægelsens Erhvervsråd fremlægger et udspil. Staunings medvirken foregår i dyb hemmelighed, idet tidligere udgaver af memorandummet inddrages og destrueres.⁵⁰ I januar 1941 modtager Udvalget for Økonomisk Samarbejde med Tyskland derefter det 48 sider lange memorandum vedrørende en told- og møntunion, som Arbejderbevægelsens Erhvervsråd også officielt fremsender til statsministeren.⁵¹

Memorandummet indeholder en oversigt over forskellige tyske tanker med hensyn til en fremtidig nyordning af Europa, herunder også opbygningen af en clearing-central for lande, der indgår i et økonomisk samarbejde med Tyskland. Det argumenteres bl.a. i memorandummet, at tyskerne vil gå videre end blot en clearing-ordning, og at en dansk-tysk told- og møntunion vil passe godt ind i de tyske planer, ligesom det fremføres, at det tyske forslag i juli 1940 om en told- og møntunion ikke var en tilfældig ide. Når krigen er forbi, vil Tyskland formentlig praktisere en planøkonomi med kontrol af kreditgivning og investeringer, ligesom produktionen vil blive tilrettelagt gennem karteller, hvor medlemmerne af kartellet fordeler produktionen mel-

⁴⁸ Arbejderbevægelsens arkiv, protokol for Arbejderbevægelsens Erhvervsråd januar 1940 – september 1942. Referat af forretningsudvalgsmøde den 7. november 1940.

⁴⁹ Arbejderbevægelsens arkiv, protokol for Arbejderbevægelsens Erhvervsråd januar 1940 – september 1942. Referat af forretningsudvalgsmøde den 19. december 1940.

⁵⁰ Arbejderbevægelsens arkiv, protokol for Arbejderbevægelsens Erhvervsråd januar 1940 – september 1942. Referat af forretningsudvalgsmøde den 7. januar 1941.

⁵¹ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Memorandum af 7. januar 1941 udarbejdet af Arbejderbevægelsens Erhvervsraad.

lem sig. Det understreges, at man i et tysk-domineret Europa må gå ud fra, at Danmark også vil blive underlagt planøkonomi. Det fremhæves videre, at Danmark på grund af manglende vareforsyninger står i en tvangssituation, idet varelagrene er ved at være tømte. Derfor taler økonomiske hensyn klart for, at der træffes en ordning mellem Danmark og Tyskland om den fremtidige økonomiske situation. Man kunne – ifølge Arbejderbevægelsens Erhvervsråd – ønske sig tilbage til forholdene før krigen, men man kan kun handle med Tyskland eller – med Tysklands velvilje – med Rusland og de øvrige nordiske lande, medmindre „den nuværende Magtbalance paa Fastlandet afgørende ændres“.

På denne baggrund finder Arbejderbevægelsens Erhvervsråd det klogt, at man udarbejder et dansk forhandlingsoplæg om en told- og møntunion, således at man ikke står uforberedt. En sådan argumentation kan benyttes til at „sandsynliggøre overfor den tyske Forhandlingsdelegation, at man ikke kan træffe nogen hurtig Beslutning fra dansk Side, men maa gennemarbejde de enkelte Bestemmelser meget nøje“.

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd fremfører herefter en række argumenter vedrørende en told- og møntunion, herunder argumentet om, at Danmark i forvejen har en fast kronkurs over for rigsmarken, og at det derfor ikke vil være betænkeligt at traktatfæste denne kurs. Det understreges dog samtidig i oplægget, at Arbejderbevægelsens Erhvervsråd „ikke føler sig kaldet“ til at tage stilling til de stats- og folkeretlige spørgsmål, der er forbundet med en dansk-tysk told- og møntunion, herunder spørgsmålet om, hvordan „man i Udlandet kan tænkes at ville bedømme Danmarks Suverænitæt, hvis vi indgaar en Told- og Møntunion“. Dette spørgsmål overlader man til regeringen. Ligeledes understreger Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, at „den samme Forudsætning om en bestemt politisk-økonomisk Magtkonstellation i Europa, som har været Udgangspunkt for Regeringen ved at lade Erhvervsorganisationerne foretage Undersøgelser af Konsekvenserne af den dansk-tyske Toldunion, ogsaa er lagt til Grund for vor Undersøgelse“. Eller sagt med andre ord: Spørgsmålet er kun relevant, hvis Tyskland vinder krigen.

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd fremhæver herudover, at det er vigtigt at forberede et materiale, der kan bruges til at forklare tyskerne, at det ikke er mere unaturligt for Danmark at have industri end landbrug. „I det hele taget maa man fra dansk Side forberede et materiale, der kan imødegaa den eventuelle tyske Opfattelse, at Danmark skal være et Agerbrugsland, hvor Industri kun i ringe Grad skal trives“.

Sammenfattende fremgår det altså, at Arbejderbevægelsens Erhvervsråd af økonomiske grunde tilråder, at Danmark forsøger at nå

til en forståelse med Tyskland, og at man ikke – hvis tyskerne stiller krav om det – bør afvise en told- og møntunion.⁵² Efter krigen vil Danmark blive underlagt en planøkonomi. Det fremgår herudover, at Arbejderbevægelsens Erhvervsråd – i åbenbar modsætning til de øvrige erhvervsorganisationer – har tillid til, at regeringen selv kan tage stilling til de politiske forhold, dvs. i første række magtkonstellationen i Europa og i anden række, hvordan de allierede vil vurdere en dansk tilslutning til en told- og møntunion. Endelig fremgår det af memorandummet, at Arbejderbevægelsens Erhvervsråd frygter, at tyskerne kunne ønske at henvise Danmark til rollen som et landbrugssamfund.

Oplægget fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd er interessant, fordi indholdet ret nøje svarer til den tankegang, der udtrykkes af Stauning ved talen i Studenterforeningen den 8. marts 1941.⁵³ Her taler Stauning om indførelse af „den fra Tyskland kendte planøkonomi, der sikkert rummer betydelige Fordele i forhold til den Planløshed, som har været raadende hidtil som Bestanddel af det liberalistiske Samfund, der i udpræget Grad bygger på Egoismen“. Der tales om en arbejdsdeling mellem landene og „Ensartethed med hensyn til Prisniveau og Valutaforhold“. Endvidere tales der om „fælles Kreditgivning mellem Landene“. Gennem „langtrækkende Overenskomster“ skal landene aftage tyske råstoffer og industriprodukter mod til gengæld at levere „Landbrugsprodukter og andre Varer, som det bliver muligt for enkelte Lande at producere“.

Staunings omtale af ensartethed med hensyn til pris- og valutaforhold kunne lede tanken hen på en told- og møntunion. Staunings både korrekte og ukorrekte brug af økonomiske termer peger i retning af, at en lægmand – dvs. Stauning selv – har udarbejdet talen under anvendelse af et fagøkonomisk oplæg, hvilket kunne være oplægget fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.⁵⁴ Det bør nævnes, at lederen af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, Niels Lindberg, var kendt

⁵² Arbejderbevægelsens Erhvervsråd nævner, at man er enig i den afvisning af en told- og møntunion, som har fundet sted. Omvendt fremgår det af citatet anført ovenfor, at argumentationen omkring en told- og møntunion fra dansk side kun skal gå på, at der ikke træffes nogen hurtig beslutning.

⁵³ Talen er udlagt af Aarhus Universitet på www.danmarkshistorien.dk.

⁵⁴ Stauning taler i sin tale om „fælles Kreditgivning mellem Landene“. Dette synes aldrig at have indgået i nogen planer for internationalt økonomisk samarbejde og ville i givet fald være svært at praktisere. Formentlig er der tale om en forvanskning af de betragtninger, der findes i memorandummet fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, om, at Tyskland vil gennemføre en planøkonomi med kontrol af kreditter og investeringer. Stauning har formentlig misforstået dette derhen, at Tyskland også ville kontrollere de danske kreditter og investeringer.

som en af sin tids mest anerkendte fagøkonomer, hvilket oplægget fra erhvervsrådet også bærer præg af.

Korst-udvalgets arbejde januar-april 1941

På mødet i Korst-udvalget den 16. december 1940 opnås der enighed om at foretage forskellige undersøgelser, bl.a. af kartelordningerne i tysk industri og den tyske udenrigshandels organisation.⁵⁵ Erhvervene lover at bistå ved materialeindsamlingen. Det er dog med nogen betænkelighed, at Hartz fra Industrirådet går med til en undersøgelse af de tyske kartelordninger, da det kan lede tanken hen på en tvangskartellisering af dansk industri, hvilket ifølge Hartz vil blive mødt med „afgjort Modstand“ inden for industrien. Hartz fremhæver, at et samarbejde med Tyskland kan gennemføres også uden kartelordninger i dansk industri. Industrirådet er dog enig i, at det „eventuelt kunde tjene til Betryggelse for den danske Industri at naa til faste Aftaler med den tyske Industri om Markedets Deling m.v.“.

I de følgende måneder forløber arbejdet langsomt. Udvalgets næstformand, direktør Knud S. Sthyr, presser i januar 1941 flere gange på for at få arbejdet gjort hurtigere og for at få mere orden på udvalgets arbejde. Den 14. januar 1941 skriver Sthyr således til Korst, at han med stor interesse har læst oplægget fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, der ifølge Sthyr kan anvendes som diskussionsgrundlag for et kommende møde i udvalget. Sthyr mener, at „man kunde maaske derigennem opnaa den Enighed om Retningslinier for Sekretariatets Arbejde, som hidtil synes i nogen Grad at have manglet“.⁵⁶ Den 20. januar udgår der en skrivelse fra Udenrigsministeriet til sekretærene fra Finansministeriet og Varedirektoratet, hvori de bliver bedt om at gøre rede for de hidtidige fremskridt.⁵⁷ Det er vanskeligt at se Sthyr's udmeldinger som andet end en (hård) kritik af formandens og de øvrige medlemmers mangel på ihærdighed.

På trods af Sthyr's opfordringer bliver der ikke holdt møder i udvalget. Der er heller ikke nogen drøftelse af oplægget fra Arbejderbevæ-

⁵⁵ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Referat af møde i Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland Mandag den 16^e December 1940.

⁵⁶ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Skrivelse af 14. januar 1941 til generaldirektør Korst.

⁵⁷ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Skrivelse fra Udenrigsministeriet af 20. januar 1941 til Sekretær H.P. Gøtrik samt Sekretær Antonsen.

gelsens Erhvervsråd. Et møde, der er fastsat til den 7. februar 1941, aflyses på grund af flere medlemmers bortrejse. I januar 1941 og senere i marts 1941 udsendes der forskelligt materiale til udvalget.

Først i marts 1941 lader formanden høre fra sig, idet Korst den 7. marts 1941 udsender et notat til udvalget udarbejdet af ham selv med titlen „Bemærkninger om Spørgsmaalet: Økonomisk Samarbejde med Tyskland i anden Form end Told- og Møntunion“.⁵⁸ Korst fremlægger her nogle betragtninger om, hvordan det dansk-tyske økonomiske forhold kan tænkes at blive tilrettelagt efter afslutningen af krigen. Korst forestiller sig, at der mellem Danmark og Tyskland vil blive indgået en overenskomst, som strækker sig over en vis tidsperiode, f.eks. fem år. Overenskomsten kan tænkes at indeholde fire elementer: (1) en aftale om clearing mellem de to valutaer til en bestemt kurs, (2) aftaler om køb af bestemte mængder af varer i Tyskland til en fast pris mod Tysklands tilsvarende køb af bestemte mængder af danske varer til fast pris, f.eks. dansk smør mod tysk kul, (3) aftaler om at indrømme det andet lands eksportører en bestemt andel af de to landes hjemmemarkeder samt (4) gensidige begunstigelser af anden art.⁵⁹ Vedrørende (2) fremhæver Korst, at det er vigtigt gennem aftaler at sikre en afsætning af dansk smør til Tyskland, da man formentlig må nære frygt for, at afsætningsmulighederne på det engelske marked efter krigen ikke vil være „særlig straalende“. Vedrørende (3) – dvs. markedsdelingsaftalerne – bemærker Korst, at „vi risikerer at komme til at staa overfor Nødvendigheden af at skulle gaa ind i Aftaler som nævnt for overhovedet at faa en Udenrigshandel af Betydning; det er ogsaa meget muligt, at f.Eks. England efter Krigen vil føle sig foranlediget til at anlægge sin Udenrigshandel efter lignende Principper“.

Det fremgår altså, at Korst forestiller sig, at udenrigshandelen efter krigen – også hvis Storbritannien skulle sejre – vil blive baseret på aftaler, hvor eksportører fra andre lande får mulighed for at dække efterspørgslen for en bestemt andel af markedet. Korst foreslår på denne baggrund, at udvalget foretager detaljerede analyser af det danske

⁵⁸ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Bemærkninger om Spørgsmaalet: Økonomisk Samarbejde med Tyskland i anden Form end Told- og Møntunion.

⁵⁹ Det står ikke umiddelbart klart, hvordan Korst har forestillet sig, at aftaler om køb af bestemte kvanta af varer til bestemte priser – dvs. del (2) af en overenskomst med Tyskland – kan forenes med aftaler om markedsdeling, dvs. element (3) i en overenskomst med Tyskland. Formentlig har Korst forestillet sig, at der for visse varer – f.eks. smør og kul – skal være tale om aftaler med afsætning af bestemte kvanta, mens der for andre varer skal være tale om markedsdelingsordninger.

marked for industrivarer for herigennem at stå bedre rustet til eventuelle forhandlinger med tyskerne og andre om en deling af markedet. Korst mener også, at man muligvis senere hen („naar man har fundet sine egne Ben“) kan „søge Orientering hos interesserede tyske Industrielle“.

Udvalget mødes den 11. marts 1941 for første gang efter den 16. december 1940.⁶⁰ Der er her en drøftelse af formandens udsendte notat, der af Korst selv betegnes som „mere skitse-mæssige Bemærkninger om Spørgsmaalet: Økonomisk Samarbejde med Tyskland i anden Form end Told- og Møntunion“. Ved mødet drøftes blandt andet vanskelighederne ved efter krigen at få afsat den danske landbrugsproduktion. Korst mener, at en eventuel eksport til Storbritannien antagelig kun kan finde sted til lave priser, ligesom det er tvivlsomt, i hvilket omfang landbrugseksporten til Tyskland kan øges.

I overensstemmelse med det udsendte notat foreslår formanden ved mødet den 11. marts 1941, at der gennemføres detaljerede undersøgelser af enkelte danske markeder for industriprodukter for herved at få „belyst Mulighederne for gennem en Omlægning af Indførselen at kunne imødekomme tyske Ønsker om forøget Afsætning samtidig med at det danske Markeds Deling eventuelt blev fastlagt ved kontraktmæssige Aftaler paa et vist Aaremaal regnet fra Krigens Afslutning“. Industrirådet lover at medvirke ved sådanne detaljerede undersøgelser, der i første omgang skal gennemføres for tekstilindustrien, skind- og læderindustrien samt gummiindustrien. Netterstrøm fra Industrirådet meddeler, at „der allerede i Øjeblikket forelaa forskellige tyske Forslag om Kartelaftaler mellem dansk og tysk Industri, men at man dertil i alle Tilfælde havde indtaget det Standpunkt, at det var en Forudsætning for, at saadanne Aftaler kunde afsluttes, at de var aabne for Tiltrædelse for andre Landes Industrier“. Med andre ord: Industrirådet ønsker ikke under krigen at give tyske producenter en fortrinsstilling på det danske marked. I tilfælde af kartelaftaler skal der være mulighed for, at også producenter fra andre lande kan deltage.

På det følgende møde den 4. april 1941 oplyser formanden, at statsministeren „havde givet til Kende, at det vilde være ønskeligt, om Udvalget i den nærmeste Fremtid kunde give Regeringen en Redegørelse for Udvalgets Arbejde og de foreløbige Synspunkter man derved var kommet til med Hensyn til Mulighederne for et udvidet dansk-

⁶⁰ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Møde i Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland Mandag den 11'Marts 1941, kl. 14, hos Formanden, Generaldirektør Knud Korst.

tysk økonomisk Samarbejde“.61 På baggrund af samtalen med statsministeren har Korst udarbejdet et foreløbigt udkast, hvor formanden har „forsøgt rent skitse-mæssigt at udforme Rammerne for en eventuel foreløbig Redegørelse til Statsministeren“. Der er på mødet en drøftelse af dette skitse-mæssige udkast. Det hedder i referatet fra udvalgmødet:

Efter forskellige Bemærkninger var man enig om, at det vilde være vanskeligt straks at tage Stilling til Formandens Udkast. Efter nogen Diskussion kom man til det Resultat, at det endnu vilde være for tidligt for Udvalget at afgive en egentlig Betænkning, men at man formentlig vilde kunne imødekomme Statsministerens Ønsker, ved at Formanden tilstillede Statsministeren en skriftlig Redegørelse for Arbejdet inden for Udvalget og det Arbejdsprogram, man havde anlagt for den kommende Tids Undersøgelser.62

Det fremgår altså, at de øvrige udvalgsmedlemmer modsætter sig, at man afgiver en betænkning (der ville indeholde udvalgets konklusioner), men at man kan give statsministeren en fremskridtsrapport og en redegørelse for det fremtidige arbejdsprogram.

Korst udsender derefter den 21. april 1941 et udkast til skrivelse til statsministeren om det arbejde, der har været udført i udvalget. Et møde afholdes i udvalget den 28. april 1941. På mødet godkendes skrivelserne til statsministeren, der fremsendes den 29. april 1941. Skrivelsen er på sammenlagt fem sider. Den skrivelse, der godkendes i udvalget, svarer med få ændringer til Korsts udsendte udkast. Der gives i skrivelserne følgende beskrivelse af udvalgets arbejde:

Efter Nedsættelsen har dette Udvalg, der benævnes „Statsministeriets Udvalg for økonomisk Samarbejde med Tyskland“, ført en række orienterende Drøftelser med det Formaal nærmere at fastslaa, hvilke Spørgsmaal Udvalget udfra de givne Retningslinier

61 Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Møde i Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland Mandag den 4'April 1941, kl. 14, hos Formanden, Generaldirektør Knud Korst.

62 Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Møde i Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland Mandag den 4'April 1941, kl. 14, hos Formanden, Generaldirektør Knud Korst.

burde tage op til Nærmere Undersøgelse. Den Opgave, der er givet Udvalget, er imidlertid af et saa overordentligt stort Omfang og saa betydningsfuld for hele det fremtidige danske Erhvervsliv, at Udvalget kun tør paatage sig at fremkomme med vejledende Udtalelser efter meget omfattende og omhyggelige Undersøgelser, hvilket ganske naturligt vil kræve ret lang Tid. Da der imidlertid er forløbet nogle Maaneder siden Udvalgets Nedsættelse, har jeg dels villet gøre opmærksom paa ovenstaaende, dels fundet mig foranlediget til at give Statsministeren en kort Redegørelse for det Undersøgelsesarbejde, man har iværksat, for at Statsministeren derigennem kan faa et Indtryk af, hvilke Problemer Udvalget beskæftiger sig med, og hvorledes man behandler dem.⁶³

Det fremgår altså, at udvalget vil foretage yderligere undersøgelser, som vil strække sig over lang tid, og at det først efter afslutningen af disse undersøgelser vil være muligt for udvalget at komme med „vejledende Udtalelser“. Der er altså ikke i skrivelsen nogen form for konklusioner fra udvalget.

I skrivelsen til statsministeren opridses derefter fem spørgsmål, som udvalget nærmere vil undersøge, nemlig (1) spørgsmålet om landbrugets indtjeningsforhold, (2) om det efter krigen vil være muligt at øge landbrugseksporten til Tyskland og dets storrum, (3) om det vil være muligt at dække erhvervenes behov for råvarer alene gennem import fra Tyskland og dets storrum, (4) mulighederne for vareudveksling med Tyskland med hensyn til industrivarer samt (5) virkningen i Danmark af, at tyske toldsatsler måtte komme til at gælde i Danmark. Inden for alle de fem områder vil der blive foretaget nærmere undersøgelser i udvalget.

Med hensyn til landbrugets indtjeningsforhold, dvs. spørgsmål (1) på formandens liste over områder til videre undersøgelse, er det største problem, om det er muligt at opretholde den nuværende landbrugsproduktion, og om det er muligt at genoprette landbrugseksporten ved at øge afsætningen til Tyskland. På denne baggrund må man „nære Ængstelse“ for, at det vil blive nødvendigt med en indskrænkning af produktionen, hvilket igen kan „medføre meget alvorlige Forstyrrelser af saavel økonomisk som social Karakter“. Med hensyn til landbrugseksporten – dvs. spørgsmål (2) på formandens liste over om-

⁶³ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Skrivelse fra formanden for Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland af 29' April 1941 til statsministeren.

råder til videre undersøgelse – er det spørgsmålet, om det vil være muligt at øge landbrugseksporten så meget til Tyskland og det tyske storrum, at landbrugseksporten kan genrejses, med andre ord, om man kan finde erstatning for en nedgang eller eventuelt bortfald af eksport til England. Vedrørende spørgsmål (3), dvs. muligheden for at klare sig alene gennem import fra Tyskland og det tyske storrum, vil udvalget „paa Forhaand antage“, at „en tilfredsstillende Genrejsning af Danmarks udenrigske Virksomhed og dermed af Forsyningerne udefra vil ikke kunne lade sig gøre i Samkvem med „Storrummet“ alene, hvorfor det vil være af afgørende Betydning for Danmark at kunne handle frit med Tredjelande paa Vilkaar, som man her i Landet finder antagelige, med Henblik paa, at Landets Erhvervsmuligheder til Enhver Tid kan udnyttes effektivt“. Udvalget kommer altså her med en form for konklusion, nemlig at Danmark under alle omstændigheder – selv efter en tysk sejr – vil være afhængig af tilførsler fra lande, der må formodes at stå uden for det tysk dominerede storrum. Det er derfor nødvendigt at handle frit med lande uden for storrummet. Endelig med hensyn til spørgsmålene (4) og (5) vil udvalget foretage yderligere undersøgelser vedrørende produktion og samhandelsforhold for en række industrier, ligesom udvalget vil gennemføre en sammenligning af danske og tyske toldsatser. Den sidste undersøgelse vil have til formål at afklare dansk erhvervslivs vilkår, hvis tyske toldsatser er gældende i Danmark.

Som omtalt ovenfor bliver Korsts udkast til skrivelse til statsministeren med få ændringer godkendt på udvalgsmødet den 28. april 1941. Det er interessant at se, på hvilke områder den endelige skrivelse er ændret i forhold til Korsts udkast. Ændringerne må antages at afspejle erhvervsorganisationernes indstilling til arbejdet. Der er ændringer i formandens udkast på tre punkter: (1) en sætning om, at udvalget skal overveje en fast valutakurs mellem rigsmark og den danske krone, er taget ud, (2) en passus om, at en deling af det danske marked forudsætter „Kartelaftaler og andre organisatoriske Ordninger“, er blevet erstattet af en henvisning til, at en deling af det danske marked forudsætter „særlige Aftaler“, samt (3) en sætning om, at man „faar Lejlighed til at gøre tyske Forhandlere bekendt med, hvilke Ønsker de forskellige danske Erhvervsinteresser giver Anledning til“, er taget ud. Den manglende omtale af en fast valutakurs – dvs. ændring (1) – må antages at afspejle erhvervsorganisationernes fortsatte modstand mod en valutaunion, der indebærer en fast valutakurs. Udeladelsen af henvisningen til „Kartelaftaler“ – dvs. ændring (2) – må antages at afspejle en fortsat modstand i Industrirådet mod at organisere karteller

i dansk industri efter tysk mønster. Endelig med hensyn til ændring (3) er der en forskel i opfattelsen af udvalgets arbejde mellem formanden Korst og erhvervsorganisationerne. Korst forestiller sig, at man skal foretage en kortlægning af de danske industrisektorer og herefter optage forhandlinger med tyske myndigheder og virksomheder om, hvordan forholdene i hver enkelt industri kan indrettes bedst muligt. Det fremgår, at Korst allerede tidligere – i sit notat af 4 marts 1941 – er inde på, at udvalget muligvis senere kan søge „Orientering hos interesserede tyske Industrielle“. Erhvervsorganisationerne er tilsyneladende ikke indstillet på at ville forhandle med tyskerne.

Ses der på Korst-udvalgets arbejde i 1941, er det interessant, at udvalget ændrer arbejdsopgave. Mens det er målet med udvalget i efteråret 1940 at forberede eventuelle økonomiske forhandlinger med Tyskland under krigen, er udvalget i 1941 blevet til en studiegruppe for den økonomiske situation efter krigen. Trods opfordringen fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd er der heller ikke længere tale om undersøgelser og drøftelser vedrørende en told- og møntunion. Dette kan ses som en sejr for erhvervsorganisationernes synspunkt om, at Danmark ikke under krigen skal indgå aftaler med Tyskland, der binder landet udover krigen. Det ændrede mål for udvalgets arbejde kan også skyldes, at de tyske myndigheder ikke længere presser på for en nyordning af de europæiske økonomiske forhold, så længe krigen varer.

Det er også interessant, at udvalgets meget foreløbige overvejelser ligger langt fra de tanker, som gøres af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd og af statsminister Stauning i hans tale i studenterforeningen fra marts 1941. I modsætning til Arbejderbevægelsens Erhvervsråd og Staunings tale er der ikke i Korst-udvalgets foreløbige overvejelser noget om indførelse af planøkonomi, herunder heller ikke om oprettelse af karteller i dansk industri. Som omtalt tager Industrirådet allerede ved udvalgets møde den 16. december 1940 afstand fra tanken om karteller i dansk industri, idet Industrirådet fremhæver, at et samarbejde med Tyskland kan lade sig gøre uden kartelordninger. I modsætning til oplægget fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd fra januar 1941 er der heller ikke i Korst-udvalget nogen drøftelse af eventuelle tyske tanker om, at Danmark skal fastholdes som en landbrugsøkonomi. Tværtimod er det den store betænkelighed i Korst-udvalget, at landbrugsproduktionen ikke kan opretholdes, dvs. det stik modsatte.

De meget foreløbige overvejelser, som Korst-udvalget synes at gøre sig om den økonomiske situation efter 2. Verdenskrig, peger i retning af en handelsaftale med Tyskland baseret på markedsdeling mellem inden- og udenlandske producenter og/eller tilsagn om udenlandske producenters afsætning af bestemte mængder til bestemte priser. Det-

te kan ske gennem importkvoter. På valutaområdet synes man at forestille sig clearing, dvs. at der ikke er fri omsættelighed mellem de to valutaer. Disse tanker svarer til det handels- og valutasystem, som rent faktisk blev praktiseret efter krigen i anden halvdel af 1940'erne og gennem 1950'erne, hvor handel blev reguleret gennem importrestriktioner, og hvor der ikke er fri omsættelighed (konvertibilitet) mellem valutaerne.

Korst-udvalgets arbejde maj-juli 1941

Den 12. maj 1941 afholder Korst-udvalget et møde, der senere viser sig at blive udvalgets sidste. På mødet lægger Korst op til, at udvalget skal drøfte, om kartelordninger i dansk industri skal understøttes ved hjælp af statslig lovgivning.⁶⁴ Det overlades til erhvervsorganisationerne nærmere at overveje tanken. Det fremgår af det officielle referat fra udvalgsrådet, at der „førtes derefter en almindelig Diskussion om, hvorvidt man paa det øjeblikkelige Stade af Undersøgelserne kunde tage Stilling til de omhandlede generelle Spørgsmaal“.⁶⁵ Ifølge et internt referat skrevet af Jens Otto Krag, nyudnævnt sekretær i udvalget, til hans chef, direktør Erik Lindgren i Direktoratet for Vareforsyning, var der „ingen, der ønskede at tage principiel Stilling til et saa vidtrækkende Spørgsmaal. I Stedet enedes man om at fortsætte det allerede paabegyndte Arbejde med Undersøgelse af, hvilke Kaar enkelte danske Industrier kan tænkes at faa i Tilfælde af, at de skal konkurrere med Storrummets øvrige Industrier“.⁶⁶ Det fremgår altså af refe-

⁶⁴ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Møde i Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland Mandag den 12. Maj 1941, kl. 14, hos Formanden, Generaldirektør Knud Korst.

⁶⁵ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Møde i Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland Mandag den 12. Maj 1941, kl. 14, hos Formanden, Generaldirektør Knud Korst.

⁶⁶ Jens Otto Krag giver i et brev til sin chef, direktør Erik Lindgren fra Direktoratet for Vareforsyning, samt til kontorchef Karen Bech udtryk for, at Industrirådets direktør Hartz har fremsat ønske om, at der efter krigen skal etableres et importlicenssystem, og at der opbygges et system af kartelaftaler mellem dansk og tysk industri. Ifølge brevet fra Krag er det på Hartz' initiativ, at spørgsmålet sættes på dagsordenen for Korst-udvalget. Oplysningen er overraskende i lyset af, at Hartz både før og efter mødet den 12. maj 1941 modsætter sig kartelaftaler. Muligvis er der tale om en misforståelse fra Krags side. I det officielle referat fra udvalgets møde den 12. maj 1941 gengivet ovenfor oplyses der intet om, at spørgsmålet er taget op på initiativ fra Industrirådet, lige-

raterne fra udvalgsrådet, at medlemmerne ikke ønsker at tage stilling til, hvorvidt der i tilfælde af en tysk sejr skal indrettes karteller i dansk industri og – i givet fald – hvordan sådanne karteller skal indrettes.

Nogle dage før udvalgets møde er der af Gunnar Seidenfaden fra Udenrigsministeriet (en af udvalgets sekretærer) blevet udarbejdet en undersøgelse vedrørende forholdene i gummiindustrien. Korst fremhæver på udvalgsrådet den 12. maj 1941, at denne undersøgelse er den første i rækken af undersøgelser, som kan danne grundlaget for konkrete drøftelser i udvalget med hensyn til, hvordan industriens forhold kan indrettes efter krigen. Redegørelsen fra sekretariatet er forholdsvis omfattende (18 sider + bilag), og der er et stort talmateriale om gummivareproduktion, handel med kautsjuk, forbrug af gummi-varer m.v.⁶⁷ Til sidst i redegørelsen er der to afsnit, som lægger op til en drøftelse af den danske gummiindustri stilling ved en tysk nyordning af Europa, nemlig et afsnit om karteller og kartelaftaler (afsnit 4) samt et afsnit om den danske gummiindustri stilling i et „eventuelt fremtidigt „Grossraum““ (afsnit 5). Afsnittet om kartelaftaler (afsnit 4) skal udfyldes i samarbejde med Industrirådet, mens afsnittet om gummiindustriens fremtidige stilling (afsnit 5) indeholder begrundelser for, at der fortsat skal være en dansk gummiindustri. Bl.a. kan man over for tyskerne henvide til, at den danske bedriftsstørrelse svarer til den tyske, ligesom det er naturligt med en gummiindustri, som ligger tæt på markedet. De to afsnit kan altså ses som et oplæg til fremtidige forhandlinger med tyskerne.

Inden udsendelsen til udvalgets medlemmer skal redegørelsen om gummiindustrien forelægges Industrirådet med henblik på kommentarer, ligesom Industrirådet også skal bidrage med yderligere informationer. Den 27. juni 1941 kommer svaret fra direktør Hartz i Industrirådet.⁶⁸ Der er en række detailkommentarer. Herudover foresom Industrirådet heller ikke under mødet tager stilling til spørgsmålet. Jens Otto Krag's brev findes i Arbejderbevægelsens Arkiv, Jens Otto Krag, Jens Otto Krag's arkiv, brev til direktør E. Lindgreen og kontorchef Fru Karen Bech af 13. maj 1941.

⁶⁷ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Bemærkninger om den danske Gummivareindustri Stillings i Tilfælde af et nærmere økonomisk Samarbejde med Tyskland.

⁶⁸ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Skrivelse fra direktør G. E. Hartz af 27. juni 1941 til Sekretær, cand. polit. G. Seidenfaden, Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland.

slås det, at de politisk betonedede afsnit (afsnittene 4 og 5) helt tages ud af redegørelsen. Hartz' svar er vigtigt, fordi det i realiteten udgør en bombe under udvalgets videre arbejde. Industrirådet vil ikke diskutere, hvordan dansk industri kan indrettes i tilfælde af tysk sejr. Hartz henviser til, at der er tale om „tænkte politiske og økonomiske Konstellationer“, samt at forholdene „slet ikke er afklarede“. Det sidste er en klar omskrivning af, at krigen ikke er afgjort.

Udvalgssekretæren Gunnar Seidenfaden er ikke i tvivl om betydningen af Industrirådets svar, der også river tæppet væk under hans arbejde gennem det forløbne halve år. Umiddelbart efter at have modtaget Hartz' brev (den 30. juni 1941) skriver Seidenfaden et langt svar-brev til Hartz:

De skriver: „Derimod mener jeg, at den i Afsnittene 4 og 5 førte Diskussion om den Argumentation eller Modargumentation, der bør anvendes over for Tyskland under forskellige, tænkte politiske og økonomiske Konstellationer for nærværende bør udskydes, dels af taktiske Hensyn, dels fordi Forholdene for Tiden slet ikke er afklarede.“ Jeg har forstaaet Udvalgets – og dermed Sekretærerens Opgave saaledes: Ganske uanset om vi tror, at Tyskland har 0 eller 100% Chance for at vinde Krigen, ganske uanset om vi tror, at Tyskland efter en eventuel Sejr vil forsøge paa eller være i Stand til at gennemføre en „Nyordning“ med Told- og Møntunioner eller Markedsreguleringer eller ligegyldigt hvad, og endelig ganske uanset om vi er glade ved Tanken, maa det være Udvalgets Opgave at arbejde paa, at Danmark staar rustet paa bedst mulig Maade til at forsvare sine livsvigtige Interesser. Hvis et tysk Forslag om en eller anden Nyordning skulde fremkomme, eller Tanken om et tysk Storrøm pludselig skulde blive en Realitet, - og det kan, som vi ved, ske som et Lyn fra en klar Himmel, maa vi saa vidt det overhovedet er gørligt have alle Argumenter og Modargumenter klar. „Af taktiske Hensyn“ bør man maa-ske ikke komme frem med dem alle sammen før højst nødvendigt, og naturligvis skal vi ikke komme frem med dem før netop de til de paagældende Argumenter svarende Krav eller Forslag foreligger med uafvindelig Styrke. Men Argumentationen maa være gennemtænkt og ligge klar i Skuffen, selv om man personlig kan synes, at det dermed forbundne Arbejde er ørkesløst, fordi man ikke tror der bliver brug for det, eller nedstemmende, fordi man har personlig Modvilje ved hele Tanken som saadan. Og netop „fordi Forholdene slet ikke er afklarede“ maa der arbejdes saa meget mere intensivt og paa en langt bredere Basis, fordi

man maa søge at gennemgaa alle de Alternativer og Kombinationer, som forekommer en tænkelige.⁶⁹

Frustrationen er tydelig i Seidenfadens svar. Svaret er også interessant, fordi det belyser tankegangen bag udvalgets arbejde set fra Udenrigsministeriets synspunkt. Det fremgår, at man fra dansk side kun skal indgå i forhandlinger med Tyskland, hvis der fra tysk side foreligger krav eller forslag med „uafvindelig Styrke“. Der er altså ikke tale om, at Danmark – som det var tilfældet efter regeringsomdannelsen i juli 1940 – skal søge selv at fremlægge forslag eller komme tyske forslag i forkøbet. Arbejdet i Korst-udvalget ses altså som en rent defensiv manøvre. Det fremgår yderligere, at der også tales om et arbejde, som kan blive aktuelt efter krigen, dvs. der er ikke længere kun tale om samarbejde med tyskerne under krigen. Endelig fremgår det af Seidenfadens brev, at Hartz fra Industrirådet næppe hørte til dem, der håbede på en tysk sejr. Han er formentlig blandt dem, som er under mistanke for at have „nedstemmende“ følelser om arbejdet, der udføres ud fra en forudsætning om en tysk sejr.

Hvad der senere sker efter Industrirådets reelle sabotage af arbejdet i udvalget, vides ikke. Man går næppe galt i byen, hvis man gætter på, at hverken Korst eller de øvrige medlemmer finder grundlag for at fortsætte. Det sidste, der findes fra udvalget, er en skrivelse (dateret den 12. januar 1942) fra en af udvalgets tre sekretærer til Første Hovedrevisorat vedrørende størrelsen af sekretærernes honorar.⁷⁰ Det fremføres, at størrelsen af honoraret ikke kan sættes i forhold til det ringe antal møder i udvalget, idet sekretariatet har udført „tidsrøvende og omfattende Arbejder“. Vedrørende karakteren og omfanget af arbejdet henvises til skrivelsen af 29. april 1941 fra formanden til statsministeren, dvs. skrivelsen refereret ovenfor. Endelig gives der en interessant oplysning om udvalgets videre skæbne, idet det fremgår af skrivelsen, at „de deri nævnte Arbejder ogsaa er fortsat efter det paa-gældende Tidspunkt [dvs. den 29. april 1941], og først er stillet i Bero i Sommeren 1941, da den tyske Indmarch i Rusland gjorde de økono-

⁶⁹ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Skrivelse af 30. juni 1941 fra sekretær, cand. polit. Gunnar Seidenfaden, Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland, til direktør G. E. Hartz, Industriraadet.

⁷⁰ Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriet, gruppeordnede sager 1909-1945, aktpakke 64 Dan 80y (Told & Mønt - Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland). Udkast af 12. januar 1942 fra Udvalget for Økonomisk Samarbejde med Tyskland til Første Hovedrevisorat (skrevet af Gunnar Seidenfaden).

miske Forhold uoverskuelige“. Det fremgår altså af sekretærens skrivelse til Første Hovedrevisorat, at udvalget indstiller sin virksomhed efter den tyske indmarch i Sovjetunionen i juni 1941 og efter Hartz' reelle sabotage. Årsagen synes klar: Efter Hitlers indmarch i Sovjetunionen er der kommet ny usikkerhed om krigens udfald, og det vil derfor være spild af tid (og måske også direkte skadeligt for danske interesser), hvis man fortsætter nogle undersøgelser, der belyser den økonomiske situation i tilfælde af en tysk sejr.

Sammenfattende fremgår det altså, at Korst-udvalget standser sit arbejde efter den tyske indmarch i Sovjetunionen i juni 1941. Udvalget når aldrig at færdiggøre sit arbejde og afgiver aldrig nogen form for betænkning eller redegørelse. Tværtimod fremgår det, at udvalget først i sommeren 1941 skal til at drøfte situationen i de enkelte industrigrene, hvilket så eventuelt senere (uden at udvalget har taget stilling til det) kan anvendes under forhandlinger med tyskerne. Udvalget skal i realiteten først til at begynde sit arbejde i sommeren 1941.⁷¹

Steen Andersen skriver i *Danmark i det tyske storrum*, at Jens Otto Krag's bemærkning om passiviteten i Korst-udvalget skyldes et ønske om at minimere sin egen rolle.⁷² Der kan på forhånd sættes spørgsmålstegn ved denne forklaring. Hvis det havde været Krag's ønske at lægge afstand til udvalget, ville det have været mere oplagt at lade være med at omtale udvalget i erindringerne. Trods alt når Krag kun at deltage i ét møde, og der er derfor ingen særlig grund til at omtale udvalget i erindringerne. I et dagbogsnotat fra 11. juni 1941 skriver Krag:

Maj bød på forskellige gode Sider: jeg er blevet 1. Sekr. i Sekretariatet; samtidig (pr. 1. Maj) Sekretær i næv. for dansk, tysk øk. Samar. (Korst er Formand). Dette Job, der hidtil intet arb. har kostet skal efter sigende afkaste 200 Kr. (min Indtægt vil herefter blive ca. 1000 Kr. pr. Maaned). Hidtil ingen Penge faaet. Har væ-

⁷¹ Jeg er uenig i den fortolkning af udvalgets arbejde, der fremlægges af Steen Andersen i Andersen: *Danmark i det tyske storrum*, s. 204-213, s. 236-237 og s. 255-256. Steen Andersen omtaler skrivelsen af 29. april 1941 fra Korst til statsministeren som udvalgets „redegørelse“ eller „betænkning“, ligesom der tales om „den danske plan“. Jeg er uenig i denne fremstilling, jf. drøftelsen ved udvalgsrådet den 4. april 1941 samt teksten i formandens skrivelse til statsministeren af 29. april 1941 (refereret ovenfor). Jeg er også uenig med Steen Andersen i hans betragtning om, at der på udvalgsrådet den 12. maj 1941 er enighed om, at arbejdet er gjort færdigt, og at udvalget derved har løst den opgave, der er blevet stillet af statsministeren. Der henvises blandt andet til drøftelsen på udvalgsrådet den 12. maj 1941 (refereret ovenfor) samt den senere brevveksling Hartz-Seidenfaden (ligeledes refereret ovenfor). Brevvekslingen Hartz-Seidenfaden omtales ikke i Andersen: *Danmark i det tyske storrum*.

⁷² Steen Andersen: *Danmark i det tyske storrum*, s. 238.

ret til et Møde i Udv. Det virkede som et indledende Møde. Særl. Erhvervenes Folk holdt sig langt borte fra enhver positiv Udtalelse.⁷³

Det fremgår altså af det bagvedliggende dagbogsnotat, at erhvervenes repræsentanter ikke efter Krag's opfattelse er særlig aktive. Det fremgår også, at Krag ikke har udført noget arbejde som sekretær for udvalget, hvilket heller ikke peger i retning af noget særligt aktivt udvalg. Som fremhævet af Steen Andersen er det en erindringsforskydning, når Krag husker kontorchef Niels Lindberg fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd som særlig aktiv i udvalget, idet Lindberg ikke er medlem. Lindberg omtales da heller ikke i dagbogsnotatet. Det fremgår imidlertid af Arbejderbevægelsens arkiv, at Arbejderbevægelsens Erhvervsråd omkring dette tidspunkt (maj 1941) har en samtale med Korst om udvalgets arbejde.⁷⁴ Det er sandsynligt, at Krag som sekretær deltog i dette møde, og at den – næppe forkerte – erindring om Lindberg som meget aktiv derfor stammer fra dette møde.

Med undtagelse af Sthyr's interventioner i januar 1941 (se ovenfor) er der ikke i det foreliggende materiale klare vidnesbyrd om, at embedsmændene driver på for at fremme arbejdet med tilpasning til tysk økonomi. Arbejdet i Korst-udvalget bærer således ikke præg af, at formanden Knud Korst eller andre udviser særlig energi. Det fremgår af referaterne fra møderne, at udvalget gennem sin levetid på omkring 9 måneder (november 1940-juli 1941) sammenlagt når at afholde 6 møder med en varighed på i alt 9 timer. Udvalgets eneste produktion er en femsiders skrivelse til statsministeren om fremskridtene i udvalget. Det kan på denne baggrund ikke siges, at udvalget viser nogen imponerende energi.

Efter forliset i Korst-udvalget fortsætter erhvervsorganisationerne deres modstand mod den aktive samarbejdspolitik. Ved et møde mellem erhvervsorganisationerne den 15. august 1941 er der enighed om, at Scavenius gennem sin aktive samarbejdspolitik risikerer at gøre Danmark for afhængig af Tyskland. Der er enighed om at rette henvendelse til statsministeren. Samtidig bør man søge at få Knud S. Sthyr fjernet.⁷⁵ Senere i 1942 vil erhvervsorganisationerne ikke give opbak-

⁷³ Arbejderbevægelsens Arkiv Jens Otto Krag. Dagbog 23/10-40 til 13/2-45.

⁷⁴ Arbejderbevægelsens Arkiv, Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, protokol for Arbejderbevægelsens Erhvervsraad januar 1940 – september 1942. Forretningsudvalgsmøde, den 15. Maj 1941.

⁷⁵ Kortfattet Referat af et Møde mellem Formændene for Erhvervsorganisationerne den 15. August 1941. Erhvervsarkivet. Landbrugsrådet. 1939-1950.

ning til Østrum-udvalget, der skal undersøge mulighederne for danske erhvervsinitiativer i de tysk besatte dele af Østeuropa og Sovjetunionen.⁷⁶ Brandenburg Jensen (2005) har tidligere beskrevet erhvervsorganisationernes modstand både mod Sthyr og mod Østrum-udvalget.

Sammenfatning og perspektiver

Sammenfattende fremgår det med hensyn til erhvervsorganisationerne og samarbejdspolitikken i 1940-41, at erhvervsorganisationerne allerede i august 1940 vender sig kraftigt mod forslaget om en dansk-tysk told- og møntunion. Erhvervsorganisationernes motiv er klart politisk, idet erhvervsorganisationerne modsætter sig, at Danmark binder sig til Tyskland gennem aftaler, der rækker ud over krigen. Risikoen er, at Danmark bliver regnet for allieret med Tyskland. Erhvervsorganisationerne formulerer herved et klart alternativ til den aktive samarbejdslinje, der forfølges af Scavenius.

I løbet af efteråret 1940 nedsættes der et udvalg – Udvalget for Økonomisk Samarbejde med Tyskland – som skal undersøge mulighederne for et økonomisk samarbejde med Tyskland. Under arbejdet i udvalget fastholder erhvervsorganisationerne deres modstand mod told- og møntunionen samt mod andre aftaler, der rækker ud over krigen. Udvalget færdiggør aldrig sit arbejde og afleverer ikke nogen form for betænkning, redegørelse, plan, udkast til handelsaftale eller lignende, ligesom udvalget heller ikke på anden måde fremlægger nogen form for konklusioner. Det eneste, der foreligger fra udvalget, er et 5 sider langt fremskridtsnotat til statsministeren om det arbejde, som hidtil er foretaget i udvalget, og det arbejde, der fremover skal udføres. Arbejdet i Udvalget for Økonomisk Samarbejde standser i juni-juli 1941, da Industrirådet modsætter sig en drøftelse af eventuelle fremtidige aftaler på industriområdet med Tyskland. Årsagen til standsningen af arbejdet er den tyske indmarch i Sovjetunionen, som gør det uoverskueligt, hvem der vil vinde krigen.

Det beskrevne forløb om det økonomiske samarbejde i 1940-41 kaster også lys over flere andre spørgsmål, der har været diskuteret i besættelsestidens litteratur.

For det første fremtræder Erik Scavenius mere isoleret, end det hidtil har været antaget. Det har hidtil været den fremherskende opfattel-

06203. Akter fra 2. verdenskrig. Fortrolige aktstykker fra krigsårene 1939-1945 m.m., løbenummer 1579.

⁷⁶ Memorandum vedrørende Mødet med Erhvervsorganisationerne den 1. Juli 1942. Erhvervsarkivet. Landbrugsrådet. 1939-1950. 06203. Akter fra 2. verdenskrig. Dansk-tyske handelsforhandlinger i København 1941 m.m., løbenummer 1576.

se, at Scavenius blev støttet af erhvervsorganisationerne.⁷⁷ Det fremgår imidlertid af forløbet omkring told- og møntunionen og det efterfølgende arbejde i Udvalget for Økonomisk Samarbejde med Tyskland, at denne opfattelse ikke holder stik, men at erhvervsorganisationerne tværtimod efter bedste evne modarbejder Scavenius. Det er også tvivlsomt, hvor aktiv opbakning Scavenius får fra embedsapparatet i Udenrigsministeriet og Finansministeriet, sidstnævnte repræsenteret ved generaldirektør Knud Korst. Bortset fra direktør Knud S. Sthyr er der ingen, som viser iver efter hurtigt at afslutte arbejdet.

For det andet synes forløbet at vise Stauning samt også Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (med undtagelse af Hans Hedtoft-Hansen) som aktive støtter for at gennemføre en nyordning af dansk økonomi i tysk retning. Det er kendt, at Stauning i 1940-41 holder en række taler, der aktivt støtter en nyordning af dansk økonomi i tysk retning. Der har imidlertid været tvivl om fortolkningen af talerne, der har været set som udslag af „alderens tryk og et langt politikerlivs nedslidning“ eller som beregnet på at gøre indtryk på tyskerne.⁷⁸ I efteråret 1940 ser vi Stauning som en aktiv fortaler for, at forslaget om en dansk-tysk told- og møntunion holdes i live gennem en behandling i Korst-udvalget, ligesom Stauning også opmuntrer Arbejderbevægelsens Erhvervsråd til at fremlægge et memorandum om spørgsmålet. Endelig beder Stauning i april-maj 1941 om en rapport vedrørende arbejdet i udvalget. Alt dette peger i retning af, at Stauning rent faktisk opfatter udvalget som et seriøst arbejdende projekt og ikke som enten en forhalingsmanøvre eller som staffage over for tyskerne.

Endelig for det tredje synes den tyske indmarch i Sovjetunionen at markere et skift i den danske indstilling til den aktive samarbejdspolitik. Det er således bemærkelsesværdigt, at arbejdet i Korst-udvalget standses efter indmarchen. Dette synes klart at vise, at den aktive samarbejdspolitik lanceret af Scavenius i 1940-41 var baseret på forventningen om en tysk sejr. Da der skabes ny tvivl om denne sejr i juni 1941, standser arbejdet med en dansk tilpasning til nyordningen. Der kan på denne baggrund også rejses tvivl om hensigtsmæssigheden af den aktive samarbejdspolitik. Erhvervsorganisationernes synspunkt om ikke at indgå aftaler med Tyskland med virkning efter en fredsslutning udgør klart en mere forsigtig – og som det senere viste sig: rigtig – tilgang til den danske politik under 2. Verdenskrig. Et videre og mere hypotetisk spørgsmål er, hvad der var sket, hvis Danmark i

⁷⁷ Se f.eks. Hans Kirchhoff: *At handle med ondskaben*. Gyldendal, København 2015, s. 87.

⁷⁸ Kirchhoff: *At handle med ondskaben*, s. 66. Kirchhoff tager selv afstand fra disse forklaringer på Staunings optræden.

august 1940 eller senere frem til sommeren 1941 havde bundet sig til Tyskland ved på eget initiativ at indgå i en told- og møntunion eller på anden måde havde indgået aftaler, der rakte ud over krigen.

SUMMARY

*The Failure of the Korst Committee
Danish Business Organisations and the Danish Collaboration with
Germany 1940-41*

Following the German occupation of Denmark, a new Danish government was formed on 8 July 1940. The long-serving leader of the Social Democratic Party, Thorvald Stauning, continued as Prime Minister while a new Foreign Minister, Erik Scavenius, was appointed. Immediately after taking office, the new government issued a declaration that signaled a willingness to enter into close collaboration with Germany. After having received the declaration, Germany proposed a treaty that would entail the formation of a German-Danish customs and currency union, involving the free movement of goods and people between the two countries and an irrevocably fixed exchange rate between the German Reichsmark and the Danish Krone. After fierce discussions in the Danish government, the German proposal was turned down in August 1940. During these discussions, powerful Danish business organizations – especially the Danish Council of Agriculture and the Danish Federation of Industries – were strongly against forming a customs and currency union with Germany. Historians have debated why the Danish business organizations were against a German-Danish customs and currency union. The article demonstrates that the opposition was due to national and political reasons. The business organizations found that the union would involve a loss of Danish independence. They further considered it unwise to enter into formal agreements with Germany before the end of the war because this might be seen as Denmark having sided with Germany. It is demonstrated in the article that Danish agriculture in particular might have received economic benefits from the formation

of a customs and currency union with Germany, but this was seen as less important by the Danish business organizations than the loss of Danish independence and the risk of being seen as an ally to Germany. After having turned down the proposed customs and currency union, the Danish government exerted pressure on the business organizations to participate in a working group that would analyze the consequences of the customs and currency union and possibly suggest other forms of German-Danish economic collaboration. The business organizations reluctantly agreed to participate in the working group in order not to create problems for the Danish government in its relationship with Germany but emphatically declined to change their opposition to the idea of a customs and currency union and other formal economic arrangements before the end of the war. The article focuses on the work in the working group, which has become known as the Korst Committee after its chairman, Knud Korst. It is demonstrated that the Danish business organizations, in spite of the German victories in the first half of 1941, maintained their opposition to a formal economic collaboration with Germany before the end of the war. During its discussions, the working group evolved into a forum that would consider the economic consequences for Denmark in the case of a German victory in World War II. In regard to this question, the working group never reached any kind of substantive conclusions and never reached a final conclusion. In June 1941, after the German invasion of the Soviet Union had created new uncertainties about the outcome of the war, the Danish Federation of Industries declined to participate in further policy discussions and the working group quietly ended its work.